

KOLEKTIVIZOVANÝ VENKOV V PAMĚTI ČESKOSLOVENSKÝCH ZEMĚDĚLCŮ

Lucie Kučerová

Collective farming in the memories of Czechoslovak agriculture workers

Abstract: The present paper focuses on countryside life after the collectivization of agriculture and on the changes of the work processes there during the so-called normalization (1969–1987). It is based on narrative interviews with the then Czechoslovak agriculture workers conducted through the method of oral history. The research examines everyday life in the countryside through the memories of the interviewed. Their memories recorded through the method of oral history are treated here as an important historical resource for researchers in Modern History.

Keywords: memory – oral history – life story – collectivization of the agricultural sector – agriculture

Contact: Mgr. et Mgr. Lucie Kučerová, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, U Kříže 8, Praha 5 – Jinonice, 158 00; lu.kucerova@centrum.cz

Úvod

Zemědělství prošlo v Československu po 2. světové válce značnou proměnou, od soukromého hospodaření přešlo k jeho kolektivním formám. Poslanec Kubánek na schůzi Národního shromáždění 21. prosince 1950 to ve svém projevu vyjádřil následovně: „*Naše zemědělství jde od r. 1945 novou cestou. Bylo zde již mnoho vykonáno ve prospěch rolníků. JZD již ukazují správnou cestu zemědělského podnikání a pan prezident republiky Kl. Gottwald říká našim rolníkům: Rychleji a směleji vpřed k socialismu! To znamená zvýšit hektarové výnosy na polích, zvýšit přírůstky masa i dojivost, usnadňovat si práci pomocí strojů, dokonaleji plánovat organizační práce, a tím rozšiřovat bohatší a radostnější život na naší vesnici.*“¹ Prostředkem, jak vytyčeného cíle dosáhnout, byla kolektivizace. Tento proces vytvořil zcela nové podmínky pro hospodaření na venkově, a co je neméně důležité, změnil také sociální prostředí mnoha rolnických rodin. Navíc často zpětrhal mnohgenerační vztahy selského stavu, který nebyl v žádném případě marginální vrstvou české společnosti (v roce 1948 pracovalo v zemědělství okolo 2 200 000 stálých pracovníků, v roce 1989 to bylo jen 900 000²).³ Cílem výzkumu bylo zjistit, jak vypadalo zemědělství po ukončení procesu kolektivizace, jak se proměnila práce v zemědělství v období normalizace a jaký vliv tato změna měla na život na vesnici, a to prostřednictvím životních příběhů zemědělských pracovníků. Snahou bylo zachytit prožitky,

pocity a události v životních příbězích narátorů, kteří v období normalizace působili v zemědělském sektoru. Jedním z prostředků, jak si na tyto otázky odpovědět a jak toto období československých dějin a proměnu československého venkova zkoumat, je životní příběh získaný prostřednictvím metody orální historie, která nám poskytuje nástroje, jak daný životní příběh „získat“, jak s ním dále pracovat a jak jej uchovávat pro využití dalšími badateli.

Může být tedy téma kolektivizovaného venkova tématem výzkumu současné společnosti? Může, neboť to, jakou proměnou československý venkov v průběhu 2. poloviny 20. století prošel, má vliv na jeho současnou podobu. V průběhu tohoto období byla utvářena podoba venkova, tak jak jej známe dnes. Navíc se prostřednictvím orální historie dozvídáme, jak narátoři vzpomínají na zkoumané období, tyto vzpomínky jsou ale vnímány prizmatem dneška. Jedná se tak o jejich současné vnímání minulých událostí. Navíc životní příběhy československých zemědělců zapojených do výzkumu nemůžeme brát jako uzavřené, neskončily v roce 1989, z tohoto pohledu je nezbytné reflektovat i současnou životní a profesní situaci každého narátora, jelikož do značné míry ovlivňuje názory a postoje každého člověka.

Pokud bychom se zaměřili na literaturu věnující se zemědělství ve 2. polovině 20. století, můžeme konstatovat, že samotná kolektivizace zemědělství je velmi širokým tématem, kterému se v dnešní době věnuje z různých perspektiv stále více autorů, nejvýznamnějším z nich je Karel Jech.⁴ Pokud

¹ Projev zpravodaje k vládnímu návrhu zákona o zdokonalení živočišné výroby, poslance Kubánka. 51. schůze Národního shromáždění republiky Československé, svolané na čtvrtek dne 21. prosince 1950. [online]. Citováno 9. 3. 2016. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/051schuz/s051001.htm>.

² *Obecné tendence ve vývoji zemědělství ČR do roku 1989* [online]. Citováno 3. 11. 2017. Dostupné z: <http://www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm>.

³ Vladimír BŘEZINA, *Kolektivizace zemědělství v Československu v letech 1955–1960*, in: Petr BLAŽEK – Michal KUBÁLEK (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 128. (Přímá řeč je v celém textu ponechána bez zásahů, kromě případného zkrácení).

⁴ Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, Petr BLAŽEK – Michal KUBÁLEK (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, Antonín VÁCLAVŮ, *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, Praha 1999, Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá, Venkov*, Praha 2012.

se ovšem zaměříme na otázku situace na venkově po ukončení kolektivizace, kterou se tato práce primárně zabývá, tak není tato otázka badateli téměř vůbec zpracována.⁵ Z literatury regionální proveniencie nemůžeme opomenout velmi inspirativní knihu historika Josefa Petráňe,⁶ ve které se věnuje dějinám své rodné obce od 11. století až do konce 20. století. V rámci pramenné základny uložené v českých archivech nalezneme většinou prameny obsahující zejména hospodářská a ekonomická data. Ale to je pouze jedna strana mince, tou druhou je poznání každodennosti našich zemědělců, a pro tento účel chápou metodu orální historie jako vhodný nástroj.

Teoretický rámec výzkumu – narativita a paměť jako základní zdroj pro orální historii

Aniž si to člověk sám někdy uvědomuje, je bytostí, která neustále rekapituluje. Žije v prostředí biologického a historického času. Neustále se zabýváme svou vlastní minulostí, neustále se k ní vracíme. Toto přemýšlení nad minulostí má vždy určitý vztah k přítomnosti, případně i k budoucnosti. Můžeme říci, že jsme neustále obklopeni příběhy. Těmi, které vyprávíme, i těmi, kterým nasloucháme. Narativitu můžeme považovat za základní princip, jenž organizuje, uchovává a posiluje znalosti o nás samotných a o světě, v němž žijeme. Narace je určitým způsobem časově uspořádané vyprávění o konkrétní události. Jedná se tedy o ztělesnění naší zkušenosti, modus komunikace a formu rozumnění světa a sobě samým. Žádná společnost tedy nemůže existovat bez narativů, ať už jde o všudypřítomná situační vyprávění o skutečnostech každodenního života nebo o mýty a jiná „velká vyprávění“, která poskytují členům společnosti rámec pro porozumění světu, ve kterém žijí.⁷

V posledních letech se narativy, tedy příběhy, a jejich analýzy dostávají stále více do centra zájmu odborné veřejnosti. Můžeme říci, že narativní analýza se stala legitimní vědeckou metodou hned v několika sociálních vědách: historii, sociologii, antropologii či etnografii a psychologii.⁸ Nejpozději od 90. let 20. století tedy můžeme hovořit o „narativním obratu“ v humanitních vědách. Michael Murray dokonce současnou společnost označil jako „společnost vyprávění“ či „vyprávějíci společnost“. Jiní autoři vyslovují přesvědčení, že koncept narativu a narativity má potenciál stát se sdíleným východiskem i tématem různých oborů a disciplín a v bu-

doucnu sloužit jako lingua franca ve vědách o člověku.⁹ S nástupem postmoderního myšlení v humanitních vědách dochází také k revizi dosavadních metodologických přístupů k vyprávění. Jestliže byl na počátku narativ pojmán především jako verbalizovaný záznam životní zkušenosti jedince nebo kolektivity, tak společenskovědní obrat k jazyku rozšířil pozornost i na jeho aktérský rozměr, tzn. na to, jak prostřednictvím narativního ztvárnění sociálního dění aktéři, ať už individuální nebo kolektivní, ve společnosti jednájí.¹⁰

Paměť můžeme chápat jako fenomén, který velkou měrou napomáhá k utváření historického vědomí, tedy vytváření příběhů. Paměť dokáže přinášet svébytné pohledy na historické události. Paměť je lidskou schopností podržet některé prvky minulosti; základem každého vztahu k minulosti je proto paměť. Je pravda, že paměť bývá zkreslena osobním vnímáním událostí, to však ještě neznamená, že nám nemůže sdělit relevantní informace. Zajímá se o každodenní zážitky spíše než události velkého historického významu a zabývá se osudem jednotlivce, nikoli celých společenství.¹¹

„Paměť je re-konstruktivní, operuje tam a zpět. Organizuje a re-konstruuje minulost neustále se proměňujícími referenčními rámci, nahlíží minulost skrz neustále se posouvající prizma do minula ubíhajícího dnes, do historie se zavíjejícího dneška.“¹²

V sociálních vědách můžeme nalézt dvě teoretické pozice označované pojmy individualismus a holismus v rámci studia paměti. V rámci individualistických koncepcí bychom mohli jmenovat např. myšlenky Henriho Bergsona, který tvrdí, že paměť je tím, co v našem vědomí prodlužuje minulost, a tím ji přivádí do přítomnosti, a tudíž naše vědomí má za úkol především spojovat nekonečné řady okamžitých výjevů souvislým vláknem paměti.¹³ Holistický přístup se naproti tomu již po mnoho desetiletí prosazuje spíše v sociologii, ale také v antropologii a historii.¹⁴ Je zde akcentován spíše kolektivní rozměr lidské paměti. Pamatujeme si tedy a zapomínáme jako jednotlivci, i jako členové skupin. Naše vzpomínání je také ovlivněno různými společensko-politickými kontexty, v nichž je nám dáno žít.¹⁵ Konceptualizace vzpomínky jako sociálního zprostředkování minulosti není nutná pro minulost, avšak neobejde se bez ní současnost. Vlastní paměťová činnost spočívá v konstrukci legitimizačních vzpomínek; te-

⁵ Na tomto místě bych chtěla zmínit alespoň studii od Lukáše Valeše. Lukáš VALEŠ, *Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace*, in: Miroslav VANĚK – Lenka KRÁTKÁ (edd.), *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*, Praha 2014.

⁶ Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

⁷ Martin HÁJEK – Martin HAVLÍK – Jiří NEKVAPIL, *Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotlicí rámec*, Sociologický časopis, 2012, roč. 48, č. 2, s. 200.

⁸ Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ, *Narativní analýza*, in: Lenka GULOVÁ – Radim ŠÍP (edd.), *Výzkumné metody v pedagogické praxi*, Praha 2013, s. 117.

⁹ Jakub MLYNÁŘ, *Paměť a narativita*, in: Nicolas MASLOWSKI a kol., *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*, Praha 2014, s. 214.

¹⁰ M. HÁJEK – M. HAVLÍK – J. NEKVAPIL, *Narativní analýza v sociologickém výzkumu*, s. 203.

¹¹ Tzvetan TODOROV, *Paměť před historií*, Cahiers du CEFRES. N° 13, *Politika paměti* (ed. Françoise Mayer) [online]. Citováno 14. 6. 2014. Dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/todorov_1998_pamet_pred_historii.pdf.

¹² Olga ŠMÍDOVÁ, *Pro nás lépe už bylo... Vymístění z velké historie a kolektivní paměť „českých Němců“*, Sociální studia [online], 2010, roč. 7, č. 1 [cit. 15. 6. 2014]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/100820113112.pdf>.

¹³ Henri BERGSON, *Hmota a paměť: esej o vztahu těla k duchu*, Praha 2003, s. 78–79.

¹⁴ Jiří ŠUBRT, *Antinomie sociální paměti*. Sociológia [online], 2011, roč. 43, č. 2 [cit. 14. 6. 2014]. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/04261235Subrt%20OK.pdf>.

¹⁵ Milan HES, *Promluvil o zlu – Holocaust mezi dějinami a pamětí*, Praha 2013, s. 62–63.

¹⁶ Břetislav HORYNA, *Memoria jako kategorie zachrany*, Sociální studia [online], 2010, roč. 7, č. 1. [cit. 14. 6. 2014]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/100820113047.pdf>.

prve masivní práce na konstrukci minulosti může dokončit legitimaci současnosti.¹⁶ Kolektivní paměť je bytostně spjata s nositeli, kteří se na ní komunikačně podílejí, udržují, „provozují“ ji. Vztahuje se nejen k obsahům paměti, ale především odkazuje zpět k hledisku, postoji, zájmům a komunikačním formám skupiny. Odkazuje k modům identifikací dané skupiny, ke kolektivní identitě.¹⁷ Tyto myšlenky rozvíjeli např. Maurice Halbwachse se svou koncepcí kolektivní paměti¹⁸ či Jan Assmann s koncepcí kulturní paměti.¹⁹

Je potřeba si uvědomit, že naše paměť není dokonalým a bezchybným strojem, ale patří k ní také zkreslování a zapominání. Každý člověk si vytváří přijatelnou a konzistentní představu o své minulosti, která však nemusí být úplná a přesná. Ve vzpomínkách nezaznamenáváme přesně průběh události, na kterou vzpomínáme. Osobní vzpomínky jsou subjektivní, vzpomíná-li člověk na své chování v minulosti, má tendenci vidět sebe sama v příznivějším světle.²⁰

Z hlediska orální historie je paměť, ať už ji pojmáme ve smyslu individuálním nebo kolektivním, jejím základním stavebním kamenem. Paměť nám pomáhá konstituovat a uchovávat naši identitu, zachovává její integritu v průběhu života, umožňuje mu nahlédnout na svůj život a bilancovat. Zároveň nám paměť umožňuje zařadit se do skupiny, určitého společenství a skrze společně sdílené vzpomínky se s touto skupinou či společenstvím identifikovat.

Metodologický rámec výzkumu – orální historie jako metoda získávání narativního materiálu

V průběhu posledních několika desetiletí prošla orální historie značným vývojem. Původně pomocná historická dokumentační technika, která pouze dokreslovala klasický historický výzkum založený na studiu archivních pramenů, se postupně vyprofilovala jako jeden z možných metodologických přístupů kvalitativního výzkumu.²¹ Fakta, která orální historie sbírá, obsahují nejen historiografickou informaci, ale také informaci, kde dominuje jak individuální prožitek, stejně tak i kolektivně hodnotící postoj, který vychází z poznání kontextu. Projevuje se v něm síla tradovaných etických i estetických norem.²²

„Orální historie by se dala definovat jako řada propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky

určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“²³

Orálněhistorické rozhovory jsou konstruovány. Jsou kolektivním výtvozem a nevyhnutelně v sobě nesou pre-existující historická uspořádání, výběr a interpretaci. Těžištěm orální historie je zaznamenat tak kompletní rozhovor, jak je to jen možné – rozhovor, který obsahuje v sobě svůj vlastní systém struktur, ne systém odvozený z úzkých konvencí psaných dějin.²⁴ Je zřejmé, že rozhovory vycházející ze vzpomínek narátorů bývají ovlivněny mnoha faktory, jednak osobními motivacemi narátora, ale i časovým odstupem vzpomínání.

Narátoři byli do mého výzkumu zařazeni na základě záměrného výběru, kritérii výběru zde byl život na vesnici v období tzv. normalizace a práce v zemědělství ve zmiňovaném období. Metoda záměrného výběru byla poté doplněna o metodu sněhové koule, tedy metodu, kdy se badatel od prvních oslovených narátorů dozvídá jména dalších osob, s nimiž by z hlediska výzkumného projektu bylo užitečné vést rozhovor.²⁵

Při vytváření výzkumného vzorku byli nejprve za pomoci kronikářky obce Mořkov vytipováni první nárátoři, kteří byli následně osloveni autorkou práce, byl jim představen projekt a byli požádáni o spolupráci na něm. Takto se nakonec povedlo realizovat 6 rozhovorů. S každým narátorem byl skutečně samostatný rozhovor během jednoho sezení. V první části byl ponechán co největší prostor samostatnému vyprávění narátora, ve druhé části byly pokládány doplňující otázky a témata, která v předešlé fázi nebyla rozebírána. Každý z rozhovorů je jinak dlouhý. Časový rozsah záležel především na osobnosti narátora a jeho komunikativnosti.

Tyto rozhovory byly doplněny o již archivované rozhovory, které byly pořízeny v rámci grantového projektu Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění,²⁶ realizovaného v letech 2011–2015 v rámci Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. V rámci tohoto projektu byly také pořízeny orálněhistorické rozhovory se zaměstnanci pracujícími v agrárním sektoru. Z něj bylo vybráno 6 rozhovorů, které vyhovovaly kritériím kladeným na nárátoři v rámci výzkumu.

Dalším zdrojem rozhovorů jsou rozhovory nacházející se v archivu Paměti národa.²⁷ Z této sbírky bylo vybráno 6 rozhovorů, které odpovídaly výše definovaným kritériím. Vybrané rozhovory byly pořízeny v rámci projektu Příběhy 20. století v letech 2010–2014.

¹⁷ O. ŠMÍDOVÁ, *Pro nás lépe už bylo...*, Sociální studia [online], 2010, roč. 7, č. 1. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/100820113112.pdf>.

¹⁸ Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009.

¹⁹ Jan ASSMANN, *Kultura a paměť. Kultura a paměť: pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001.

²⁰ Alen PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, Praha 2005, s. 220.

²¹ Paul THOMPSON, *The Voice of the Past*, New York 2000, s. 82.

²² Milan LEŠČÁK, *Etnologické aspekty štúdia orálnej histórie*, Etnologické rozpravy, 1996, roč. 3, č. 1, s. 7.

²³ Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2011, s. 9.

²⁴ Ronald J. GRELE, *Movement without aim. Methodological and theoretical problems in oral history*, in: Robert PERKS – Alistair THOMSON (eds.), *The oral history reader*, London, New York 1998, s. 38–49.

²⁵ M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 140.

²⁶ Cílem projektu bylo pokusit se zmapovat dějiny české společnosti posledních čtyřiceti let, a to prostřednictvím analýzy a interpretace vzpomínek klíčových sociálních skupin české (a potažmo československé) společnosti z pohledu komunistického režimu – především byli osloveni lidé pracující v oblasti služeb, představitelé vyššího hospodářského managementu, lidé zaměstnaní v oblasti agrárního sektoru, příslušníci tzv. silových složek státu. Bližší informace o projektu jsou dostupné na: <http://www.coh.usd.cas.cz/cs/grantoveprojekty/ukoncene>.

²⁷ Více informací o projektu je možné nalézt na: <http://www.pametanaroda.cz/page/index/title/what-is-memory-of-nations>.

Do výzkumu bylo tedy zařazeno celkem 18 rozhovorů. Z genderového hlediska ve výzkumném vzorku tvoří převahu muži, kteří jsou zastoupeni 14 narátory, ženy jsou v rámci výzkumného vzorku pouze 4. Je to dáno také tím, že ve struktuře pracovníků v zemědělství převládali muži.²⁸ Nejstarší narátor se narodil v roce 1919, nejmladší v roce 1960. Narátory tak lze rozdělit na dvě skupiny. První skupinu můžeme charakterizovat jako osoby narozené v meziválečném období, v našem případě se jedná o narátory narozené v letech 1919–1938. Tato skupina své dětství prožila v období meziválečném či válečném a do období poválečných změn vstoupila převážně již v dospělém věku či na prahu dospělosti. Mají tedy osobní zkušenost jak se soukromým zemědělstvím, tak s procesem jeho proměny v procesu kolektivizace. Druhá skupina poté zahrnuje osoby narozené za války či již v období poválečném. Z hlediska našeho výzkumného vzorku se jedná o narátory narozené v letech 1940–1960. Tito narátoři své dětství prožili zejména v období poválečném. Tato skupina již spojuje svůj profesní život zemědělce s jednotnými zemědělskými družstvy. Pokud mají nějakou zkušenost s kolektivizací, jedná se zejména o zkušenost zprostředkovanou rodiči.

Cesty k půdě aneb O rodinných kořenech a motivaci pro práci v zemědělství

Zemědělství v poválečném období prošlo značnými změnami, a stejně tak se zásadním způsobem proměnilo i postavení zemědělce. Ze soukromého vlastníka a podnikatele se proměnil v družstevního rolníka, člena družstva podřízeného státním a stranickým institucím.²⁹ V zaměstnání člověk stráví velkou část svého života. Povolání určitým způsobem člověka definuje, určuje jeho status, postavení ve společnosti. Zaměstnání je tím, co člověka ukotvuje v sociálním řádu. Na otázku, kdo jsem, člověk mimo jiné odpovídá svým zaměstnáním, např. zemědělec. Co tedy vedlo narátory zvolit si zaměstnání v agrárním sektoru, jaké byly jejich motivace? Každý člověk je jedinečný a také jeho motivace pro vykonávání určité činnosti jsou různé, a tak i motivací lze nalézt v pramenech celou řádku.

Lidské motivy je možné rozdělit do čtyř velkých okruhů.³⁰ První z nich tvoří sebezáchovné motivy, které mají jasný biologický základ. Vnější podmínky, a také probíhající kolektivizace, hrály významnou roli při uvažování o budoucnosti většiny narátorů. Pokud narátoři pracovali celý život na svém hospodářství, mnohdy disponovali pouze znalostmi získanými praxí při jeho obhospodařování. Pokud tedy již nebyla jiná možnost a museli do JZD vstoupit, pak v něm zůstávali i pracovat.

„Přišlo JZD, co jsme nahospodařili, dobytek jsme měli, obračačku, tu mlátičku jsme měli, tož jsme si to pořídili,

a jak přišlo JZD, tak všechno sa to dalo do JZD a už jsme neměli nic, to jsme pak dělali v JZD, on [manžel – pozn. Lucie Kučerová, dále jen LK] dělal agronoma v JZD a já jsem šla do kravína, aby jsem mohla víc vydělat [...] já jsem si pravila na pole jít bylo málo placené, tak jsem se hlásila do kravína, tož tam jsem šla krávy pokluzat, jsme měli každá patnáct krav, a tož jsem byla v tom JZD.“³¹

Ztráta hospodářství a snaha uživit rodinu byla tedy motivačním faktorem pro vstup do JZD a práci v agrárním sektoru, i když ze začátku velmi špatně placenou.

Druhou oblast představují stimulační motivy, k nimž patří potřeba optimální úrovně aktivace a variabilních vnějších podnětů. I tyto pohnutky jsou pravděpodobně vrozené, protože jejich uspokojování je podmínkou optimálního psychického fungování. Lidé jsou aktivní bytosti. K dosažení duševní pohody lidé potřebují proměnlivou vnější stimulaci a vyváženou kombinaci duševních a fyzických aktivit. Zemědělství tuto proměnlivou stimulaci jistě nabízí, i když jsou určité pracovní postupy dány, pořád zemědělství nabízí mnoho nenadálých situací, se kterými se pracovníci musí vypořádat. Ať již se jedná o proměnlivost přírodních vlivů, či zavádění nových postupů do zemědělské výroby.

Třetí okruh představují sociální motivy, které regulují a ovlivňují mezilidské vztahy. Rodina hraje dle mého názoru ve volbě budoucího směřování významnou roli. Většina narátorů se stala pokračovateli rodinné tradice, pocházela z rodiny s hospodářstvím. Většinu z nich tedy provázelo zemědělství po celý jejich život.

„My jsme měli doma zemědělství, 6 krav, koně, ovečky. Takže jsem měl 6 roků, už jsem pásal krávy.“³²

V rámci rodinné tradice mohla hrát roli také určitá forma donucení – donucení ze strany rodičů, kdy rodiče předem určili svým potomkům jejich budoucnost a nasměrovali ji právě k zemědělství. Z výpovědi narátora vyplývá, že snahou otce bylo zachovat rodinné hospodářství a tradici. Jelikož bratr narátora byl dán do škol, otcovým přáním bylo, aby mladší syn [narátor – pozn. LK] zůstal hospodařit. Jelikož otec brzy zemřel, nemohl v takové míře předat synovi znalosti a dovednosti potřebné pro úspěšné vedení hospodářství.

„Můj otec byl nemocný a zemřel mi, když jsem měl 5 let. Zůstala tady matka a dva jsme byli, bratr Karel a já, jsme zůstali jako synové. Karel se narodil trošičku slabší a otec než zemřel, tak určil, že bratr Karel půjde jako do škol a já že zůstanu doma na majetku tady. [...] Karel už byl jako starší, on byl o 7 let starší, tak poradil matce nebo po vzájemné poradě řekli, abych si udělal zemědělskou školu, když už tedy musím být doma, aby to mělo jakousi úroveň to hospodářství, abych o tom něco věděl.“³³

²⁸ Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2009, s. 740.

²⁹ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá, Venkov*, Praha 2012, s. 386.

³⁰ A. PLHÁKOVÁ, *Učebnice obecné psychologie*, s. 319–320.

³¹ Rozhovor s A. D. vedla Lucie Kučerová, 30. 11. 2012. Archiv autorky (dále jen AA).

³² Rozhovor s A. H. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Sbírká Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění. Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR (dále jen Digitální sbírky COH).

³³ Rozhovor s A. R. vedl Lukáš Valeš, 27. 9. 2012. Digitální sbírky COH.

Z výše uvedeného můžeme konstatovat, že narátoři se na straně jedné stali pokračovateli rodinné tradice, ať již dobrovolnými či více či méně nucenými nejrůznějšími okolnostmi. Na straně druhé, i když se tedy stali nositeli této tradice, tak ji ve většině případů již dále nepředávali svým potomkům.

Dalším důvodem nastoupení na zemědělskou dráhu byla určitá forma vnějšího donucení, donucení ze strany politiky státu. V rámci této kategorie můžeme mluvit o vnějších donucovacích prostředcích, které někteří narátoři popisují jako tlak, který byl vyvíjen na rodinu, aby alespoň jeden z potomků nastoupil svou pracovní dráhu v zemědělství.

„Tož vyrůstal jsem jako v zemědělské rodině [...] sestra byla starší o 5 let a v případě potom, když už jsem dospíval, tak bylo, že jeden musí zůstat v zemědělství. Sestra už v té době byla ve fabrice, tak jsem jako, tak to zbylo na mě.“³⁴

Čtvrtou oblast tvoří individuální psychické motivy, jakými jsou hledání životního smyslu, obrana sebepojetí, potřeba svobodně se rozhodovat a jednat. Zlomovým okamžikem v životě každého člověka je ukončení základního vzdělání. Po ukončení základní školní docházky nastal pro všechny narátory okamžik, kdy se museli definitivně rozhodnout o svém budoucím směřování. Samozřejmě rodinná tradice mohla a v mnoha případech velmi jasně hrála významnou roli. Můžeme říci, že příprava k povolání v rámci agrárního sektoru prošla ve 2. polovině 20. století proměnou. Na rozdíl od výchovy tradičního rolníka, jenž získával děděné praktické znalosti a zkušenosti po otcově boku v hospodářství, nyní si profesní specializace vyžadovala v mnoha případech nejen vyučení, ale rovněž odborné školní vzdělání.³⁵ V období normalizace mnohonásobně vzrostl počet pracovníků v zemědělství, kteří disponovali středoškolským či vysokoškolským vzděláním. Odborné a zemědělské školy, které v 60. letech obtížně hledaly nadané uchazeče, prožívaly v následujícím období, v 70. letech konjunkturu zájmu o tuto specializaci, a to stále častěji i mezi mladými lidmi z městského prostředí. Do zemědělských podniků přicházeli specialisté různého zaměření – agronomové, zootechnici, veterináři, ekonomové, laboratorní pracovníci a kvalifikovaní řemeslníci.³⁶ Tento fakt potvrzuje také skupina našich narátorů, ve které můžeme nalézt celou škálu vzdělanostního spektra. Nacházejí se v ní narátoři, v našem případě pouze narátorky se základním vzděláním, narátoři s výučním listem či maturitou, kteří jsou zastoupeni nejhojněji, a na pomyslném vrcholu se nacházejí narátoři disponující vysokoškolským diplomem. Všichni narátoři, kteří absolvovali vysokoškolská studia, je absolvovali na Vysoké škole zemědělské v Brně, a to v dálkové formě. Možnost vysokoškolského studia také byla pro některé narátory podmínkou, a vlastně i motivací setrvání v zemědělství.

„Asi dva měsíce ke mně chodili lidé z okresního výboru Svazu družstevních rolníků. Říkal jsem jim: Ze školy jste mě vyloučili. Proč chodíte? Skoro dva roky jsem dělal manuálně. Vezmu to, jedině když mě necháte dokončit vysokou školu.“³⁷

I když byly vzdělanostní dráhy i pozdější profesní vývoj našeho vzorku narátorů různé, narátoři si uvědomují důležitost vzdělání z hlediska neustále se vyvíjejících a inovativních postupů, které v zemědělství ve 2. polovině 20. století přineslo, např. v oblasti mechanizace práce.

Motivací a také mnohdy zadostiučiněním se mohl stát u mnohých narátorů také postup do vyšších pozic, ne-li přímo do vedení družstva. Není úplně obvyklé, aby byli jedinci z tzv. kulackých rodin, tedy z rodin, které byly z hlediska vládnoucího režimu nepohodlné a byly v rámci kolektivizace postihovány, později postaveni do vedoucích pozic. Většina takto oslovených narátorů se do čela družstva dostává v období, kdy se družstvo dostalo do potíží a oni se jako dříve úspěšní hospodáři mají pokusit tento úpadek zvrátit. Můžeme říci, že našim narátorům se to podařilo.

„Potom když se utvořilo družstvo, tak jsem musel dělat předsedu. To je zajímavé, co? Napřed mě vězňi a pak jsem musel dělat předsedu. Vypadá to sice, jako bych se chlubil, ale když jsem do toho šel, tak jsem do toho šel. Hned první rok jsme měli devětadvacet korun na jednotku, když okolní družstva byly minusový. My jsme měli výroční zábavu a mě jako předsedu vyhazovali chlapi do stropu, protože brali těžký peníze.“³⁸

Přesto, ať již byla motivací rodinná tradice, nějaká forma nátlaku či vlastní rozhodnutí, nenajdeme mezi narátory nikoho, kdo by svého rozhodnutí vstoupit do zemědělství litoval.

Obrazy kolektivizace

„I v naší obci jsou vedeny rozhovory se zemědělci, kteří jsou po skupinách voláni na národní výbor, kde jim jsou vysvětlovány přednosti společného hospodaření. Mezi našimi zemědělci je dost těch, kteří mají hospodářské školy. Vesměs jsou to dobří hospodáři. U nás není úpadkových hospodářství. [...] V zemědělství se projevuje tendence úniková. Mladí lidé ze zemědělství jdou raději na studie nebo do průmyslu a neradi zůstávají doma. Tato psychóza je patrně způsobena nepochopením socializace vesnice. Nesprávné informace a zkrácené tendence, nepochopení a nepoučení ze společného hospodaření jsou příčinou tohoto přechodného stavu. Podobně se staví k socializaci vesnice i většina zemědělců. Bude ještě chvíli trvat, než slupka konzervativního smýšlení bude odstraněna a z našich zemědělců se stanou uvědomělí družstevníci.“³⁹

³⁴ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

³⁵ Josef PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 728.

³⁶ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 740.

³⁷ Rozhovor s Ing. J. S. vedl Vít Lucuk, 27. 11. 2013. Sběrka Příběhy 20. století. Archiv Paměti národa. (Dále jen PN).

³⁸ Rozhovor s J. J. vedl Vít Lucuk, 12. 10. 2011. PN.

³⁹ Zemský archiv Opava – SOKA Nový Jičín, fond MNV Hodslavice, Kronika obec Hodslavice okr. NJ, II. díl (1951–1957), neinventarizováno, Zápis z roku 1953.

Kolektivizace zemědělství je proces, který poznamenal vývoj československého (českého) zemědělství po druhé světové válce. Kolektivizace venkova probíhala v Československu na konci 40. a během 50. let 20. století. Jednalo se o rozsáhlý proces, který způsobil jednu z největších sociálních změn a rozvrátil celou sociální vrstvu – soukromé rolnictvo. Kolektivizace nicméně měla také značný dopad i na život ostatních obyvatel venkova, neboť narušila tradiční sociální vazby a kulturní zvyklosti. V procesu kolektivizace byli soukromí zemědělci nuceni převádět svůj majetek do jednotných zemědělských družstev, měnit časem prověřený způsob hospodaření a také způsob života vlastních rodin. Ti, kteří takto učinit nechtěli, byli nejruznějším způsobem ze strany totalitní moci perzekvováni.⁴⁰

ÚV KSČ na IX. sjezdu strany v roce 1949 zdůraznilo, že bez přechodu vesnice ke kolektivizaci nelze socialismus v Československé republice vybudovat. Socializaci měla na vesnici vnést dělnická třída spolu s vesnickými nejhudšími vrstvami, tedy drobnými rolníky a zemědělským proletariátem. Zákon o JZD byl vydán 23. února 1949.⁴¹ Po přijetí tohoto zákona pokračovalo hledání modelů kolektivní zemědělské činnosti. Dotváření podoby JZD skončilo v únoru 1953 schválením vzorových stanov JZD, které zakotvily princip společného tzv. družstevního hospodaření. Závazně se zde konstatovalo, že podmínkou správného fungování JZD je sloučení všech výrobních prostředků, živého a mrtvého inventáře, a především půdy do společného, tzv. družstevního hospodaření.⁴²

Kolektivizace zasáhla do života všech našich narátorů. Pro většinu z nich je tato etapa združstevňování zemědělství spojena s dětstvím či obdobím dospívání. Říká se, že člověk v paměti uchovává spíše příjemné vzpomínky, k tomuto druhu vzpomínek jistě náleží také vzpomínky na dětství a dospívání. U tohoto vzorku narátorů to tak úplně neplatí. Toto období je vnímáno ambivalentně. Na jedné straně je protkáno vesměs pozitivními vzpomínkami, co se týče samotného rodinného života či osob rodičů či sourozenců. Na druhou stranu je toto období narátory naplněno určitými traumaty, které mají souvislost se společenskými změnami, spojenými zejména s kolektivizací vesnice. Oba tyto faktory jsou přítomny i u narátorů starších, které kolektivizace zasáhla již v dospělém věku a tíha kolektivizace se všemi důsledky na ně dopadla mnohem razantněji.

Práce soukromého rolníka byla velmi náročná. Do obhospodařování hospodářství se musela zapojit celá rodina, děti nevyjímaje. Takovým tradičním úkolem dětí v rámci hospodářství bylo pasení dobytka. Samozřejmě tato povinnost byla více méně sezónní a mohla znamenat, že byly zameškávány další povinnosti mimo hospodářství. U narátora A. J. to bylo čtrnáctidenní zameškání školní docházky. V rámci narátorovy výpovědi můžeme pozorovat na jedné straně přítomnost určitého střetu dětských autorit v podobě učitele a otce, ale také

spor mezi představitelem systému – učitelem a otcem – osobou, která stojí částečně mimo tento systém. Na straně druhé ukazuje, že i když jsou tyto autority v rozporu, v rámci vesnických vztahů a známostí je zde možnost vyřešit daný konflikt neoficiální cestou.

„Já už jsem od té třetí třídy pas ty krávy. V třetí třídě jsem dokonce čtrnáct dnů, jsem čistě pas krávy a všecko. Potem už tu K. [učitel – pozn. LK] přišel k nám, s tatou dělal kravál, že jak si to představuje, že mňa neposila do školy, tak jako se to jaksi utulalo pak jako všechno. Potom já jsem fakt skutečně, nebyli jsme k tomu jako tak vedený, nebyl čas, byly povinnosti pořad jako nějak.“⁴³

Kromě pasení dobytka a dalších druhů zvířat, čekala na mnoho narátorů práce mnohem fyzicky náročnější, a to práce na poli. Pokud se jednalo o menší výměru polností, pak mnohdy tito drobní rolníci neměli koně, využívali buď služeb jiného rolníka, který koně vlastnil, či do potahu zapřahali krávy, v případech, kdy to bylo možné, se pak využívala síla lidská. Pregnantně to je vyjádřeno ve výpovědi narátorky J. L., která se svou sestrou musela zavláčit otcem oseté pole.

„Tata tam naseł na jaře na půlku oves a povedal, naši měli hrozně rádi dobytek, ty krávy na jaře jsou slabé, povedal sestře nebo byla o pět roků starší než já a mě, děvčata, oseju a vy to zakopte a odešel domů. A potom sestra povedá, tož krávy su slabé a my nejsme slabé. Jsme čekali až tata šel, vzaly bránu, jednu, ony byly dvě, tak jsme vzali jednu a zavláčili to ručně.“⁴⁴

Jak narátorka J. L. poté dodává, z tohoto úhlu pohledu může být přechod ke kolektivním formám hospodaření vlastně úlevou. Usnadnilo jim to práci a ubralo starosti a dřiny, kterou museli kloubit se svým zaměstnáním. Toto se samozřejmě týkalo především menších rolníků, které samotné hospodářství neužívalo.

„Tož pak to bylo v kolektivu, jak začlo družstvo, tak někteří byli rádi. Měli práci a teho kusek pola, to byla dřina.“⁴⁵

Můžeme říci, že pro většinu narátorů je synonymem pro období kolektivizace slovo ztráta. Tato kategorie nabývá v rámci životních příběhů narátorů různou podobu. Ztráta je vnímána nejen v rámci materiální kategorie, jako je ztráta majetku, ale také mnohem výrazněji se projevuje v kategoriích nemateriální povahy. Zde je ztráta vnímána jako ztráta domova, ztráta vazeb v rámci sociálních kontaktů, ztráta statusu, postavení a v neposlední řadě ztráta svobody.

Ztráta majetku je asi nejviditelnějším, a zároveň nejzmiňovanějším průvodním jevem kolektivizace. V rámci výpovědí narátorů je zmiňováno „[...]tak donutili tady ty lidi

⁴⁰ *Kolektivizace zemědělství*. [online]. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha [cit. 11. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/kolektivizace-venkova-v-ceskoslovensku>.

⁴¹ Jan RATAJ – Přemysl HOUDA, *Československo v proměnách komunistického režimu*, Praha 2010, s. 126–127.

⁴² Jana BUREŠOVÁ, *Kolektivizace zemědělství*, in: Jiří KOCIÁN, *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*, Praha 2006, s. 12.

⁴³ Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁴⁴ Rozhovor s J. L. vedla Lucie Kučerová, 2. 7. 2015. AA.

⁴⁵ Rozhovor s J. L. vedla Lucie Kučerová, 2. 7. 2015. AA.

prostě předat ten majetek a ty pozemky ...“⁴⁶ nebo další narátor dodává: „V padesátém roce nám sebrali všechny stroje. Traktor, mlátičku.“⁴⁷ Tyto dvě výpovědi jsou vysloveny s notnou dávkou smíření a jakoby nezúčastněně. Naopak výpověď dalšího narátora je v kontextu k předchozím výpovědím značně emotivní.

„Tak jsem sedl do traktoru a zavezl jsem jim ho tam. Nazpět jsem jel autobusem. Manželka byla zrovna tady v sadě a já jsem přišel a plakal jsem. Doslova, přiznám se, že jsem plakal.“⁴⁸

Domov je specifickým místem, jež spoluvytváří identitu lidí, protože je nalezištěm jejich vzpomínek. Každý z nás se narodil a vyrostl někde, a musí proto odněkud pocházet, měl by být někde zakořeněný.⁴⁹ Proto další kategorií ztráty tematizovanou narátory je ztráta domova. Tato kategorie se částečně překrývá s kategorií předcházející. Můžeme ji vnímat taktéž v rovině materiální, ale na tomto místě se zaměříme spíše na kategorii domova jako nemateriálního statku. Vidina ztráty domova a vystěhování se týká zejména kategorie velkých hospodářů, tzv. kulaků. Hrozba vystěhování se stala jedním z prvků politiky boje proti těmto lidem.

„Nás chtěli jako těž vystěhovat. Otec ten by to jako nepodepsal za žádnou cenu. Nás chtěli vystěhovat do Mnišího.[...] A tak jako na poslední chvíli, [...] jsme měli ultimatum, jako to podepsat nebo že budeme vystěhováni. Máti jako říkala, že ona ze svého nepůjde, tak přinutila otce, jako aby to podepsal. A tak to jako podepsal.“⁵⁰

„Manželce vyhrožovali, že ji vystěhují do pohraničí.“⁵¹

V rámci předcházejících dvou výpovědí sloužila hrozba vystěhování jako psychologický faktor pro donucení ke vstupu do JZD. Ztráta domova, všeho co vybudovali, byla pro tyto narátory noční můrou. Zároveň vystěhování mohlo být bráno jako prostředek pomsty či vyřizování účtů, jak dokládá následující výpověď narátora.

„[Otec – pozn. LK] po těžké operaci, řekl J. Z., kterému pravidelně obdělával jeho kousek půdy, že je vážně nemocný a nemůže pracovat. A právě tento J. Z. společně s předsedou MNV A. H., J. N. a L. M. určovali, kdo bude a kdo nebude vystěhován. Nakonec jsme byli vystěhováni jako jediní.“⁵²

Se snahou potírat kulaky souvisí i další kategorie, a to kategorie ztráta či zprerthání sociálních vazeb a vztahů. Jak říká Szaló, kromě toho, že je domov představován jako místo původu naší jedinečnosti a sounáležitosti, je také koncipován jako místo formování solidarity. V tomto smyslu svazuje své obyvatele do historického společenství soudržnosti prostřednictvím každodenní žité přítomnosti na určitém místě: skutečné vztahy solidarity mohou existovat pouze mezi lidmi sdílejícími stejný každodenní životní prostor, stejné místo. Tato představa v sobě navíc obsahuje normativní předpoklad, podle nějž mezi lidmi sdílejícími žitou přítomnost určitého místa vztahy soudržnosti existovat musí. „Každý z nás“ se narodil a vyrostl někde, a musí proto odněkud pocházet: měl by být někde zakořeněný. Je to právě tato představa, jež nás normativně vede k tomu, abychom o svých identitách uvažovali a vyprávěli v řádu původu, předků a kořenů.⁵³

Další kategorií je poté ztráta postavení. Většinou se jednalo o velké sedláky, hospodáře, kteří se na vesnici stali nositeli vysokého statusu. Tato kategorie je významně tematizována zejména ve výpovědi narátora J. J., který se snažil být nejlepším sedlákem, aby tak překonal určitou nevoli či podceňování ze strany rodičů své manželky, kteří se neúplně pozitivně dívali na kariéru v zemědělství. Jeho pílí se mu podařilo tento předsudek překonat.

„Já když jsem začal hospodařit, když jsem si vzal manželku, dovedete si představit, dcera řídícího učitele, učitelka, a vezme si sedláka. Tak já jsem se snažil. Měl jsem svůj traktor, všechny stroje a dobře se mně dařilo.“⁵⁴

Poslední kategorie ztráty je chápána jako ztráta svobody. Zde se samozřejmě výpovědi narátorů liší dle toho, jak dalece se jich kolektivizace dotkla a samozřejmě také podle toho, jak velkou výměru jejich hospodářství mělo a jaké bylo jejich postavení v rámci vesnice. Ztráta svobody zde poté může být chápána v rovině uvěznění narátora, ale také jako ztráta či omezení možnosti volby vzdělání či zaměstnání.

Další velkou kategorií, kterou je v rámci rozhovorů s narátory možné identifikovat, když vzpomínají na období kolektivizace, je nátlak. Nátlak je možné identifikovat v rámci neustálého zvyšování povinných dodávek, „[...] co oni s tymba sedláčkama jako dělali tu. To bylo takové neúprosné. Rok co rok zvedali jako že, jako kontingenty.“⁵⁵

„Tlak se stupňoval. Postupně až do neúnosnosti. Ty slabší hospodářství padaly jeden po druhém. Nakonec zjistili, že to dál nejde, protože pomoc žádná nepřicházela ani zevnitř, ani zvenku. Tak většinou ztráceli naději, že se může hospodářství nějak udržet.“⁵⁶

⁴⁶ Rozhovor s V. B. vedli Hana Bortlová a Lukáš Valeš, 14. 7. 2011. Digitální sbírky COH.

⁴⁷ Rozhovor s J. S. vedl Vít Lucuk, 27. 11. 2013. PN.

⁴⁸ Rozhovor s J. J. vedl Vít Lucuk, 12. 10. 2011. PN.

⁴⁹ Csaba SZALÓ, *Domov a jiné místa/ne-místa formování kulturních identit*, Sociální studia [online], 2006, roč. 3, č. 1 [cit. 28. 3. 2016]. Dostupné z: <http://socialia.fss.muni.cz/dokumenty/080227135221.pdf>.

⁵⁰ Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁵¹ Rozhovor s J. J. vedl Vít Lucuk, 12. 10. 2011. PN.

⁵² Rozhovor s Z. H. vedl Vít Lucuk, 27. 11. 2013. PN.

⁵³ C. SZALÓ, *Domov a jiné místa/ne-místa formování kulturních identit*, Sociální studia [online], 2006, roč. 3, č. 1 [cit. 28. 3. 2016]. Dostupné z: <http://socialia.fss.muni.cz/dokumenty/080227135221.pdf>.

⁵⁴ Rozhovor s J. J. vedl Vít Lucuk, 12. 10. 2011. PN.

⁵⁵ Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁵⁶ Rozhovor s K. V. vedl Vít Lucuk, 3. 8. 2011. PN.

V rámci neustálého tlaku na soukromé zemědělce zvyšováním dodávek i prostřednictvím nuceného nájmu mohlo být využito také zdravotních indispozic jednotlivých hospodářů, tím mohlo být snadněji docíleno toho, že vysoké dodávky nebude moci splnit.

„Když ty tlaky na tu kolektivizaci sílily, konkrétně já když jsem šel na vojnu, tak otec dostal ještě pět hektarů toho nuceného nájmu se všemi dodávkami a s tím vším, a to už nebyl [...], on měl strašné problémy na ty oči, a když měl zvýšenou námahu, tak to mu výrazně zhoršovalo.“⁵⁷

Nátlak lze identifikovat také ve snaze o ideologické působení na sedláky v rámci agitace pro vstup do JZD. *„V rámci přesvědčovacích akcí pro vstup do JZD byly se soukromě hospodařícími zemědělci uspořádány na MNV pohovory. [...] Přesto nejsou u nás ještě zemědělci natolik přesvědčeni, aby družstvo založili. Bude třeba ještě hodně politické a přesvědčovací práce, než se podaří ve vědomí našich zemědělců vypěstovat kladný vztah ke společnému hospodaření a vymýtit přežitky soukromého vlastnictví a kulactví.“⁵⁸* O úspěšnosti této formy agitace můžeme polemizovat, neboť úspěch zejména u velkých sedláků byl malý. Vzpomínky pamětníků toto potvrzují: *„Tak jako a jak oni zkrátka přemluvali den co den, jako den co den a jako takové případy. [...] Oni dycky do deseti hodin, že tak jako ty lidi přesvědčovali a po té desáté hodině šli do hospody a dycky sa ožrali.“⁵⁹* Nicméně i tak v kombinaci psychologického nátlaku prostřednictvím agitace a neustálým navyšováním dodávek nešlo dlouhodobě vzdorovat. *„Vždycky nás volali na národní výbor. Byl tady takovej divokej tajemník a takoví dva, tři soudruzi. [...] Nechtěli jsme vstoupit, ale už to byl tak silný nápor, že se nedalo nic dělat.“⁶⁰*

Poslední velkou kategorií, která je v rámci tématu kolektivizace identifikována, je otázka samotného vstupu do JZD. V rámci výpovědí narátorů můžeme identifikovat tři základní strategie, jak se k této otázce postavit, a to smíření, neochota a vzdor. Můžeme říci, že první dvě strategie postupně přecházejí jedna v druhou. Nejprve narátoři mluví o neochotě vstoupit do JZD, postupem času přecházejí do modu smíření se s nevyhnutelností situace, tlaku podlehnou a vstoupí.

„No, soukromě a pak jsme přešli do družstva už, když to to, takže [...] Tak to bylo, takže to se nedalo nějak řešit v té době.“⁶¹

V rámci našeho vzorku narátorů se pouze narátorovi K. V. podařilo vzdorovat v rámci první i druhé vlny kolektivizace, dokázal plnit neustále se zvyšující dodávky a odolá-

vat tlaku. Nakonec byl jeho vzdor ukončen uvězněním a jeho majetek předán do družstva.

„My jsme s tátou a se švagrem domluvili, že do kolchozu nepudem, tak jsme dodávky plnili a on předseda tenkrát toho kolchozu říká, ti V., ti si splní dodávky a na nás serou. No a tož potom nakonec to dopadlo tak, že nás zavřeli do kriminálu a ti potom šli. Sousedí pak řekli, že [vstoupí – pozn. LK] až vstoupí V. Tím se zvyšoval tlak na nás. Já jsem se skrz dodávky dostal do kriminálu.“⁶²

Kolektivizované zemědělství aneb Proměny práce v zemědělství za normalizace

Hospodářský a sociální vývoj v letech 1969–1989 je možno rozčlenit na dvě rozdílné etapy. Do roku 1975 se ekonomika přes politické otřesy v letech 1968–1970 rychle rozvíjela, což umožnilo provádět poměrně velkorysou sociální politiku. V druhé etapě se tempo hospodářského růstu nejprve zvolňovalo až ke stagnaci na počátku 80. let, po níž následovaly značně vyrovnané, ale nevelké meziroční přírůstky.⁶³ Zemědělská výroba zaznamenala v tomto období vzestup. Tento příznivý trend se odrazil také v životních podmínkách vesnického obyvatelstva, ale i celé československé populace.

a) Proměny práce v zemědělství

„No, 70. [roky – pozn. LK], to už bylo budování jako, to už začalo se budovat, jak se říká, ty družstva, i ty podmínky už začaly být lepší. A i ta výstavba těch různých provozů, už to zase bylo o něčem jiném.“⁶⁴

Situace v zemědělství se v období normalizace rapidně zlepšila. Zemědělství v období normalizace je v rámci životních příběhů našich narátorů vnímáno jako úspěšné. Toto období lze v zemědělství charakterizovat následujícími termíny: mechanizace, specializace, slučování družstev a přidružená výroba. Zemědělství se v této dekádě zásadně změnilo. Z odvětví, ze kterého pracovníci proudili do jiných odvětví národního hospodářství, nejčastěji do průmyslu, se stalo odvětví, které bylo pracovníky vyhledáváno, neboť skýtalo mnohé výhody. Což potvrzuje i výpověď narátora A. H.: *„No většinou to dělalo v těch fabrikách, ale potom už, já nevím, po tom 75., tak už se to zase chtělo všechno tlačit do zemědělství.“⁶⁵*

Prohlubující se mechanizace zemědělské výroby je charakteristickým prvkem proměny práce v zemědělství ve 2. polovině 20. století. Značné využívání strojů v zemědělském provozu v mnohém usnadňovala práci, pořizovaly se nové kombajny, traktory, samochoďné řezačky píce, rotační žací lišty či samosběrací vozy na seno, a to nejen

⁵⁷ Rozhovor s J. M. vedla Lucie Kučerová, 7. 7. 2015. AA.

⁵⁸ Zemský archiv Opava – SOKA Nový Jičín, fond MNV Hodslavice, Kronika obec Hodslavice okr. NJ, II. díl (1951–1957), neinventarizováno, Zápis z roku 1953.

⁵⁹ Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁶⁰ Rozhovor s Z. U. vedl Vít Lucuk, 16. 11. 2010. PN.

⁶¹ Rozhovor s A. H. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

⁶² Rozhovor s K. V. vedl Vít Lucuk, 3. 8. 2011. PN.

⁶³ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 659.

⁶⁴ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

⁶⁵ Rozhovor s A. H. vedl Lukáš Valeš, 9. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

československé, ale také zahraniční výroby. Na nové vybavení byla družstva náležitě pyšná a dávala je na odív, např. v rámci prvomájového průvodu, jak dokládá zápis z kroniky obce Mořkov. „*Jednotné zemědělské družstvo, požární jednotka i ostatní složky Národní fronty velmi krásně vyzdobily alegorické vozy. Májový průvod byl také přehlídkou nové mechanizace v zemědělství.*“⁶⁶

Zavádění nových pracovních postupů a nových strojů do zemědělství se samozřejmě neobešlo bez problémů. Jednotliví pracovníci se museli novým postupům naučit a mnohdy postupovali metodou pokus – omyl. Následky takové činnosti se ovšem mohly promítnout ještě v následujících několika letech.

*„V těch 60. letech se to prostě [...], se to rozbíhalo, se to zažívalo celkem. Dělal se třeba taková záležitost, kterou jsme poznali až potom, jak jsme to udělali. My jsme začali třeba orat mašinama. A teď ty úrody byly slabší. Pak jsme přišli na to, že jsme vzali ‚mrtvinu‘ a vrátili ji navrch a než se to namíchalo, tak to trvalo 3, 4 roky než se tam začalo rodit. Tak jsme to pak začali hnojit a toto.“*⁶⁷

Dalším jevem spojeným s mechanizací je úspora času. Technika umožňuje rychleji a efektivněji obhospodařovat půdu. Má to však i odvrácenou stranu, a tou je menší potřeba pracovních sil v rostlinné a živočišné výrobě. Rozšiřování mechanizace v rostlinné výrobě znamenalo pokles pomocných a sezónních pracovníků, stejně tak se mechanizace projevila snižováním počtu ošetřovatelů v živočišné výrobě. V 70. letech byl výrazný pokles také ošetřovatelů prasat a drůbeže, který byl ovlivněn koncentrací chovů ve specializovaných závodech.⁶⁸

*„No a teď prostě jsme, když jsme dovezli ty rozmetadla, tak jsme to hned tak spojili a já jsem dostal potom druhý den vynadaný i od svého otce, když mě říkal – no, člověče, co blbnete, no jak si to představujete, co my budeme dělat, vždyť my jsme tady mohli 14 dní chodit a rozmetat, rozhazovat uměláky, že jo, po tom. A teďka najednou uděláte za 3 dny a nás tam ani nepotřebujete.“*⁶⁹

Předcházející výpověď narátora V. B. naznačuje určitý generační pohled na mechanizaci, který je zcela pochopitelný. Na jednu stranu je mechanizace chválena jako prostředek pokroku a usnadnění práce. Na straně druhé je možné ji vnímat jako prostředek nabourávání tradičních postupů a jistého ohrožení. Je to do značné míry střet starého s novým. Ovšem tento fakt můžeme pozorovat i ve srovnání s dneškem. Jedná se jak o jakýsi povzdech, ať již nad tím, že

*„dneska se to nabere nakladačem, dá se to do rozmetacího zařízení, do kterého se vejdu 2 tuny, a prostě jede se, nechytne se toho lidská ruka, že jo,“*⁷⁰ tak o jakýsi úžas nad pokrokem.

Naopak větší poptávka po pracovních silách v důsledku mechanizace zemědělské výroby byla v sektoru údržby a opravy, což se promítá ve zvýšeném počtu pracovníků dílen a řemeslníků. Rovněž požadavky na investiční výstavbu a stavební údržbu si vyžadovaly zvýšené stavy pracovníků.⁷¹ Vzrůstá tedy počet pracovníků v zemědělství, kteří se již přímo nevěnují primárně živočišné a rostlinné výrobě.

V rámci samotné rostlinné a živočišné výroby můžeme v období normalizace mluvit o jejich specializaci. I když byly státním plánem stále určeny určité povinné výběry pěstovaných plodin či počty chovaných zvířat, tak se stále více začaly zohledňovat konkrétní zeměpisné a klimatické podmínky. Jako příklad si můžeme uvést JZD Mořkov, které v rostlinné výrobě upustilo od výroby brambor, kvůli nízkým výnosům na zdejších těžkých půdách, a naopak se věnovalo pěstování obilovin, které bylo určeno státním plánem, trávy na semeno, lnu a píce.⁷² Specializace tak mohla dopomoci k větší efektivitě zemědělské výroby, a tím i k vyšším výnosům, samozřejmě společně s šlechtitelským úsilím a využíváním umělých hnojiv. To samé se také praktikovalo v rámci živočišné výroby, jak o tom vypráví narátorka A. B.:

*„Umělý hnojiva, osiva, že jo, šlechtění osiv, zrovna tak teda, zrovna tak to bylo u dobytka, že já si pamatuju, když jsme nastoupili k plemenářům tady, tak byl cíl, aby kráva dojila 2000 litrů ročně.“*⁷³

V období normalizace se také rozšiřoval okruh činnosti JZD a státních statků formou přidružené výroby, která bývala většinou lukrativnější než zemědělská prvovýroba, zlepšovala hospodářské výsledky zemědělských podniků a odstraňovala sezónnost typickou zejména pro rostlinnou výrobu. Přidružená výroba pronikala do oborů, které již neměly se zemědělstvím nic společného, a šířila se i do míst vzdálených od zemědělských podniků.⁷⁴

Pro družstva byla tedy přidružená výroba velmi rentabilní, protože *„to byla záležitost prakticky poloprůmyslová a ekonomicky výhodná pro družstvo. Takže tady se žilo ne ze zemědělské, ale z přidružené výroby.“*⁷⁵ Přidružená výroba také mohla pomoci dotovat méně rentabilní výroby, *„třeba výroba mléka nikdy nebyla, jak se říká rentabilní a zisková. Tak tyto přidružené výroby zase vyráběly, jak se říká, peníze, které byly zase navíc, které, jak se říká, dotovaly tu ztrátu.“*⁷⁶ Možnosti přidružené výroby pak byly velmi rozmanité od produkce, která vycházela ze zemědělské produkce, přes

⁶⁶ Pamětní kniha obce Mořkova 1933–1979. Uloženo na obecním úřadě obce. Zápis z roku 1971.

⁶⁷ Rozhovor s A. R. vedl Lukáš Valeš, 27. 9. 2012. Digitální sbírky COH.

⁶⁸ Jan HANÁK, *Socialistické zemědělství okresu Nový Jičín*, Nový Jičín 1987, s. 184.

⁶⁹ Rozhovor s V. B. vedl Lukáš Valeš, 7. 11. 2011. Digitální sbírky COH.

⁷⁰ Rozhovor s V. B. vedl Lukáš Valeš, 7. 11. 2011. Digitální sbírky COH.

⁷¹ J. HANÁK, *Socialistické zemědělství okresu Nový Jičín*, s. 184.

⁷² Z dopisu narátora J. M. předaného autorce po konání rozhovoru 7. 7. 2015. Uloženo v archivu autorky.

⁷³ Rozhovor s A. B. vedl Dalibor Státník, 6. 2. 2012. Digitální sbírky COH.

⁷⁴ V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, s. 755.

⁷⁵ Rozhovor s A. R. vedl Lukáš Valeš, 27. 9. 2012. Digitální sbírky COH.

⁷⁶ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

spolupráci s průmyslovými závody až po slušovickou výrobu počítačů.

„Ta spočívala zejména v dopravě a zemních pracech, později i ve výrobě bedýnek na ovoce a palet na přepravu zboží. Za tím účelem se zprovoznila pila u K.“⁷⁷

„Převážně se tu dělaly ty palety, ale dřevo se vozilo ze všechkých čertů světa, pak přišly vagóny tady na horní nádraží a tam byla kulatina a to se dovezlo sem, tu se to pořezalo, udělaly se hranolky a desky na ty palety, na ty rozměry, co bylo třeba, no a pak se hotové palety, říkám, ty jedny šly do Německa, to chodili ti financí plombovat ty vagóny a chodily taky do Čech ty vagóny některé. Aji řezivo se tu dělalo, aji desky.“⁷⁸

„[...] třeba vyráběly se pákové nůžky a kompresory a já nevím, co všechno.“⁷⁹

Přidružená výroba postupně nebyla vnímána pouze jako alternativa pro zaměstnance zejména v rostlinné výrobě během zimních měsíců, ale byli pro ni najímáni stálí zaměstnanci. Zároveň mohla být přidružená výroba možností, jak zaměstnat pracovníky s určitým handicapem, kteří by jinak uplatnění v zemědělství nenašli.

„My jsme dělali pro ně takové skříňky, pro [...] pro zdravotnicku teda, že jo. Takže my jsme tam, tam bylo zaměstnaných asi 15 nebo 17 lidí a my jsme tam skutečně s těmi 17 lidma dokázali čistý zisk vytvořit každým rokem kolem miliónu korun, což byl teda úžasnej [přínos – pozn. LK]. [...] a my jsme tam skutečně zaměstnávali ženy. Tam byli akorát dva chlapi tam byli, seřizovač a šéf toho, té přidružené výroby, velice šikovnej člověk. A jinak tam byly ženy, které byly většinou, musím říct, že byly prostě nějakým, nějak zdravotně hendikepované, že nemohly prostě nějaký těžší ruční práce, které v zemědělství prostě jsou, nemohly ani vykonávat. Ale tam ta přidružená výroba, kterou my jsme tam měli, tam jim zcela vyhovovala.“⁸⁰

Další výraznou změnou v období normalizace bylo slučování jednotlivých JZD ve větší celky. Toto slučování do větších celků je vnímáno různě. Na jedné straně z pozice úspěšných a prosperujících družstev můžeme mluvit o jakési nevoli, neboť pro ně méně úspěšná JZD představovala přivažek, jehož provoz museli z části dotovat, což mohlo přinášet problémy. Na straně druhé, z pohledu méně efektivních družstev to může mít spíše pozitivní vliv. Také z pohledu vedení a kontroly těchto celků mohlo být slučování družstev bráno jako pozitivní krok. Mohly se lépe koordinovat jednotlivé práce a skýtaly příležitost pro lepší a efektivnější ekonomické hospodaření. *„Prostě byl lepší přehled o ekonomice družstva a tak. Takže bylo to*

právě dobré pro to, že ty družstva byly prostě, řekl bych výkonnější, bohatší. To znamená, měly více příjmů a mohly si víc dovolovat, už si potom mohly dovolovat kupovat stroje větší nebo investice, dělat investice do podniku a tak.“⁸¹ Samozřejmě pokud v čele takového sloučeného ekonomického celku stál schopný předseda, mohl ekonomicky neefektivní provozy nahradit výnosnějšími, a tak pomocí nich vylepšit zisky. Například při sloučení JZD Veřovice a Životice, které slovy narátora k nám byly „přifařeny“ [k JZD Mořkov – pozn. LK] v roce 1971, byla v provozovně v Životicích nahrazena neefektivní výroba flitřů do vlasů navíjením cívek do motorů.⁸²

„V roce 1971 nám přifařili Životice a Veřovice, a když jsme i to utáhli a ty výsledky byly, tak nám přidali ještě Hodslavice, Hostašovice a Straník. Takže jsme jako pořád začínali od nuly prakticky.“⁸³

Samozřejmě nebylo tomu tak vždycky, v některých případech bylo slučování družstev chápáno negativně. Zejména v těch případech, kdy docházelo ke slučování družstev zcela nelogicky, a vznikaly tak špatně obhospodařovatelné kolosy. Bylo to vnímáno jako důsledek plánovaného hospodářství, takže se s tím nedalo nic dělat.

Slučování jednotlivých družstev ve větší hospodářské celky si do značné míry vyžádala také mechanizace. S novými stroji bylo snadnější obhospodařovat velké lány než jednotlivá malá políčka. V důsledku slučování družstev dochází k vytváření velkovýrob, které se mají vyrovnat práci v průmyslu. Narátory je tak vnímán mizející vztah k půdě a ke zvířatům, který částečně již nabourala kolektivizace, ale v prostředí velkovýroby se nadále prohlubuje.

„Fakticky vzato ty zemědělská družstva byla sloučena ve velké celky, což teda tam jsou, můžou být i úspory z velikosti. Za druhé tam zmizel vztah k půdě a k zvířatům, protože jsme byli všichni zaměstnanci a za další tam byla přezaměstnanost značná jako všude a bylo tam rovnostářské odměňování, což bylo taky asi v celé zemi.“⁸⁴

b) Pracovní kolektiv je základ aneb Interpersonální vztahy na pracovišti

Dobrý pracovní kolektiv je významným faktorem ve všech profesích, zemědělství nevyjímaje. Dobrý pracovní kolektiv a dobré interpersonální vztahy jsou vyzdvihovány v rámci všech rozhovorů s narátory, které byly analyzovány. I když samozřejmě nelze paušalizovat, jsou interpersonální vztahy vnímány jako lepší, než je tomu dnes.

⁷⁷ Z dopisu narátora J. M. předaného autorce po konání rozhovoru 7. 7. 2015. AA.

⁷⁸ Rozhovor s J. R. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁷⁹ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

⁸⁰ Rozhovor s V. B. vedl Lukáš Valeš, 7. 11. 2011. Digitální sbírky COH.

⁸¹ Rozhovor s A. R. vedl Lukáš Valeš, 5. 10. 2012. Digitální sbírky COH.

⁸² Z dopisu narátora J. M. předaného autorce po konání rozhovoru 7. 7. 2015. AA.

⁸³ Rozhovor s J. M. vedla Lucie Kučerová, 7. 7. 2015. AA.

⁸⁴ Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 1. 11. 2012. Digitální sbírky COH.

„Tož jako vztahy myslím potom už, prvních deset roků byl tady předseda B., tak ty vztahy nebyly moc dobré nebo tu byl problém katolíci – evangelíci. A ten jako ten B. byl zkrátka zarytý evangelík, a že tak asi nebo v hospodě prohlásil, že jako tu J. K. taky těž nechtěl vstúpit, [...] J. proč by si nechtěl vstúpit do JZD, ti krelíkáli to odedřú všecko, přímo jako takové to. [...] Po těch deseti rokách to převzal jako C., jako JZD to jako předsedu, potom už to začínalo mít jako úroveň. Tak jako to. To už skutečně aji s téma lidma se jednalo jinak, že tož tak.“⁸⁵

Důležitý je taktéž samotný pracovní kolektiv, který se v daném družstvu vytvořil. Důraz je zde kladen zejména na důvěru a možnost se na kolegu spolehnout. Dlouhodobí spolupracovníci už byli spolu sehraní, znali dokonale jednotlivé pracovní postupy. Práce tak šla mnohem rychleji „od ruky“.

„To já jsem potom nechtěl žádné jiné, jediné ju. Všeci už měli ty rodiny, už nevěděli, co dřív kúpit, v tem obchodě bylo to, v tem to, některé měly děcka, tak pro děcka do školky a takové, neměla žádné závazky takové a kolikrát už jsme jeli večer, při poslední fůře a jsem ju vyložil tu na rozcestí a to bylo takové dobré, že jí nevadilo, že dělala děle.“⁸⁶

V předchozí výpovědi narátora je ještě jedna skutečnost, která je pro zemědělství typická, a to je značně nepravidelná pracovní doba, zejména v rostlinné výrobě, která je odvislá od počasí a ročního období. Což samozřejmě způsobovalo problémy, jak práci skloubit se starostí o rodinu, a to hlavně v obdobích nárazových prací. „Člověk byl od rána do večera a soboty, neděle, ty nárazový práce, to byly sena, žně, řepy. Ale prostě, to je zemědělství, to k tomu patří.“⁸⁷

Dobrý pracovní kolektiv taktéž pomáhal v dosahování dobrých výsledků, což nebylo dáno jen určitým „hecováním“ v rámci kolektivu, „bylo tam dobře, protože jeden druhého předbíhali v kopánu a ve všeckem a šlo nám to všecko. [...] Jsme měli určitou partu, co jsme chodili, tak už jeden druhého, aby to šlo, než když vezmeš nového,“⁸⁸ ale také podporováno v rovině oficiální politiky, kdy byly pořádány nej-různější soutěže mezi družstvy.

Samostatnou otázkou je poté osoba předsedy družstva. Pozice předsedy družstva musí balancovat mezi svým oficiálním postavením, plněním plánu a snahou o vytváření dobrého pracovního kolektivu, u kterého by získal respekt.

„V 60. jsem šel na vysokou, v 63. roku jsem nastoupil tady jako předseda družstva. [...] Tak už jsem měl zkušenosti

a tak a lidé jako tak brali, že to budu. Tak pochopitelně neměl jsem všechny. Bylo tu několik takových lidí, kteří jako nebyli nějak pro, ale většinou velká většina ano.“⁸⁹

Předseda družstva, stejně asi jako ostatní vedoucí pracovníci tak stáli na pomezí mezi tlaky ze strany oficiální politiky a situací v konkrétním JZD. Musel tak najít ten správný komunikační kód a ten správný přístup k oběma skupinám.

„No, to bylo takový smíšený. O něm kdosi prohlásil, on pocházel z hospody prvorepublikový. [...] A takovej člověk, kterej prostě vyrostl v tomhle prostředí, pokud má k tomu nadání, tak brzy vycejtí, jak se má chovat tak, aby s každým vyšel. On nebyl takovej, že by to byl nějak, to vůbec nebyl komunista, on byl u komunistů a uměl v tom prostě chodit a dokázal s každým vyjít. Tak on se tak ibral jako. Lidí ho moc rádi neměli, ale potřebovali ho. Dokázal mnohé zařídit, když chtěl.“⁹⁰

Nicméně i ve vztahu předsedy a pracovníků panovaly dle výpovědí narátorů většinou poměry přátelské. Pokud vše funguje, tak jsou pracovníci spokojeni.

„Protože tady bylo hlavně, aby to fungovalo všecko, protože my jsme měli to naše vedení veškeré, to bylo spíš takové kamarádké. Když jsi přišel tam, nikdo tě nebuzeroval nebo to.“⁹¹

Při hodnocení předsedy je také důležité, jakou odměnu lidé za svou práci dostali, kolik si vydělali. „Tak jako potom ti lidi, co už jako pracovali, tak oni už si pak vydělali, tak byli jako taková jako spokojení.“⁹²

Vesnička má středisková

Obraz života na venkově je považován za přirozený a prostý a zdejší prostředí je vnímáno jako ideální společnost – stabilní, harmonická, zdravá, bezpečná a vyznačující se vzájemnou spoluprací a podporou jejich členů. S nástupem modernizace venkova vznikala stále se prohlubující propast mezi socioekonomickou realitou současného zemědělského podnikání a rustikální zemědělskou krajinou. Praxe venkova jako místa, určeného pro venkovské činnosti a skutečnou práci, stejně jako tradiční vesnický způsob života a vesnická pospolitost začínají hrát větší roli v idealistických reprezentacích než opravdová krajina.⁹³

⁸⁵ Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁸⁶ Rozhovor s J. R. vedla Lucie Kučerová 6. 7. 2015. AA.

⁸⁷ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 9. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

⁸⁸ Rozhovor s R. Š. vedla Lucie Kučerová, 3. 10. 2015. AA.

⁸⁹ Rozhovor s A. R. vedl Lukáš Valeš, 27. 9. 2012. Digitální sbírky COH.

⁹⁰ Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 1. 11. 2012. Digitální sbírky COH.

⁹¹ Rozhovor s A. H. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

⁹² Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

⁹³ Mía VEPSÄLÄINEN – Kati PITKÄNEN, *Second home countryside. Representations of the rural in Finnish popular discourses*, Journal of Rural Studies [online], 2010, vol. 26, p. 196 [cit. 4. 3. 2016]. Dostupné z: [https://wiki.uef.fi/download/attachments/39357203/Veps%C3%A4in%C3%A4inen,%20M.,%20Pitk%C3%A4nen,%20K.%20\(2010\)%20Second%20home%20countryside.%20Representations%20of%20the%20rural%20in%20Finnish%20popular%20discourses.pdf?version=1&modificationDate=1435319229000&api=v2](https://wiki.uef.fi/download/attachments/39357203/Veps%C3%A4in%C3%A4inen,%20M.,%20Pitk%C3%A4nen,%20K.%20(2010)%20Second%20home%20countryside.%20Representations%20of%20the%20rural%20in%20Finnish%20popular%20discourses.pdf?version=1&modificationDate=1435319229000&api=v2).

Odlišování „venkovského“ od „městského“ je v naší kultuře hluboce zakořeněné. Původ tohoto odlišného vnímání města a venkova lze vysledovat v hluboké minulosti, kdy vznikla potřeba odlišit uzavřená, chráněná města od otevřeného, nekontrolovaného prostoru mimo ně.⁹⁴

Venkovu po celé věky zemědělskému býval přizpůsoben život, uspořádání času i zvyklosti. Modernizace se mj. projevila poměrně vysokou prostorovou a profesní mobilitou venkovského obyvatelstva, růstem jeho kulturního potenciálu a bohatým sduřováním na poli hospodářském, sociálně politickém a kulturním. Prostřednictvím toho překonávala vesnice svou izolaci a tradiční hodnotové orientace rolnické kultury se pozvolna měnily. „Česká vesnice se pod vlivem modernizačního procesu z poměrně svébytného (co se týče vytváření a spotřeby materiálních a duchovních statků) a homogenního ‚mikrokosmu‘ v poměrně heterogenním ‚makrokosmu‘ národní společnosti přetvářela do více heterogenního ‚mikrokosmu‘ v homogenizujícím se ‚makrokosmu‘ národní společnosti.“⁹⁵ Během druhé poloviny 20. století na venkově dochází k několika vzájemně se prolínajícím problémům a změnám venkovské populace. „Venkov se nejen vyliďňoval, jeho populace stárla a ubývalo lidí v produktivním věku, ale klesal i podíl těch, kteří se zabývali zemědělstvím. Profesně se venkov v tomto období stále více vzdaloval starobylé skladbě povolání a přibližoval k městské. Souvisela s tím proměna každodenních návyků, uspořádání času a mnoha jiných věcí, které mohou obohacovat a usnadňovat život, ale také ho někdy konzumně zplošňovat.“⁹⁶

Není pochyb o tom, že změny stavební podoby vesnice od sklonku 60. let souvisely jak s růstem příjmů v rodinách, tak se stoupajícími nároky na pohodlné a hygienické bydlení podle představ uživatelů. Zvětšil se obytný prostor v průměru na osobu, a to i využitím přestaveb někdejších hospodářských stavení. Vesnický intravilán nadále plní především obytnou funkci. Výrobní, technická i skladová zařízení zemědělských družstev se soustředila na okraji vesnice.⁹⁷ Jak již je zřejmé z předcházejících řádků, stejně jako se v období normalizace měnila podoba zemědělství, změnila se i tvář samotné vesnice. Tyto dva procesy jsou od sebe neoddelitelné. Pokud bychom v populární paměti⁹⁸ hledali typický obraz normalizační vesnice, mohli bychom jej najít např. ve filmové komedii *Vesničko má středisková*,⁹⁹ která také dala název této kapitole.

V souvislosti s modernizací venkova Michael Woods mluví o modernizačním paradigmatu, které je tvořeno čtyři paralelními procesy.

1. modernizace zemědělství – přechod od existenčního hospodaření ke komerčnímu s následnou mechanizací a industrializací procesů hospodaření, aplikací agrochemikálií, biotechnologií a reorganizací spojenou se specializací zemědělsko-potravinářského sektoru,

2. ekonomická modernizace – diverzifikace venkovských ekonomik od závislosti na tradičních odvětvích směrem k modernějším,
3. infrastrukturní modernizace – elektrifikace, telekomunikační sítě, oprava silničních sítí, apod.,
4. sociální modernizace – podpora tradiční lidové kultury, vzdělávání a sociální emancipace.¹⁰⁰

Modernizace zemědělství se věnuje předcházející kapitola Kolektivizované zemědělství aneb Proměny práce v zemědělství za normalizace. Ekonomická transformace je také částečně popsána v předcházející kapitole, kdy kolektivizované zemědělství můžeme chápat jako jistou formu emancipace od tradičního pojetí obživy lidí žijících na venkově. Taktéž přidružená výroba přináší odklon od tradičního odvětví obživy. V období po 2. světové válce, období 50. a 60. let přináší i na venkově odklon od zemědělství a obyvatelé venkova na základě nastolené linie státní politiky a propagandistického úsilí nastupují do průmyslu i díky kolektivizaci zemědělství, kdy je tradiční obraz soukromě hospodařících rolníků zdiskreditován a opuštěn. V období normalizace se ovšem situace v agrárním sektoru mění k lepšímu a zemědělství se znovu stává lákavým odvětvím. Pobídkou pro návrat k zemědělství jsou nejrůznější sociální výhody. Jednu z nich popisuje narátor A. H.: „[...]tak pak už, ze začátku jsme byli jenom hnojaři, všichni si z nás dělali srandu a pak už se tam cpali všichni, že tam se celkem potom dalo i peníze vydělat lepší jak v těch fabrikách. Sice my jsme třeba jezdili od večera, teda od rána do večera, když byly tady žně, ale vlastně když se nějak, tak to se dělalo v kuse.“¹⁰¹ Dalším sociálně podpůrným institutem byla nenávratná půjčka ve výši 25 000 Kčs, podmínkou bylo alespoň desetileté setrvání v zemědělství. Pokud tato podmínka nebyla dodržena, potom se část peněz musela vrátit.

I přes mírné zlepšení byly ale platy v zemědělství nadále poměrně nízké, proto byla jako jedna z dalších sociálních výhod vnímána možnost mít tzv. záhumenky. „A další z těch sociálních věcí, tam byly takzvané záhumenky, protože ten vývoj postupoval v tom zemědělství, že prvně těm lidem museli nechat kus na obživu, protože v družstvu byla mizerná výplata. Takže ty lidi byli živi z toho, že každému mohli nechat až půl hektaru a on měl krávu, prase a všechno měl, ten člověk. Postupně se to omezovalo, že jo, protože lidi z chlévů stavěli si bydlení a ty krávy dávali pryč a nechávali si jenom prasata a nějaký kachny, slepice na zbytky a tak. Ale aby to měli z čeho krmít a ta záhumenka se jim vzala, tak dostali takzvanou sypanou záhumenku, čili měli nárok na naturální jakoby dávky za velmi sníženou cenu, že jo.“¹⁰² Takže se stávalo stále méně výhodným a pohodlným chovat hospodářská zvířata či pěstovat určité plodiny doma pro svou potřebu, vše

⁹⁴ Renata KLUFOVÁ, *Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí*, Praha 2015, s. 11.

⁹⁵ Helena HUDEČKOVÁ, *Privatizace v zemědělství a obnova venkova*, Sociologický časopis [online], 1995, roč. 31, č. 4 [cit. 5. 3. 2016]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/b2810b2cae854060b3be14a51a4bb4a69288e7ea_318_449HUDEC.pdf.

⁹⁶ J. PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011, s. 728.

⁹⁷ J. PETRÁŇ, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, s. 731.

⁹⁸ Populární paměti je zde chápána kolektivní paměť utvářená masmédií.

⁹⁹ Děj filmu je situován do malé vesnice Křečovice v okrese Benešov ve Středočeském kraji. Přesný čas, ve kterém se děj filmu odehrává, není blíže specifikován, ovšem na základě podnětů, které v něm můžeme sledovat, jde evidentně o 80. léta, tedy přibližně aktuální dobu, ze které scénář a film pochází. *Vesničko má středisková* (1985, režie Jiří Menzel).

¹⁰⁰ R. KLUFOVÁ, *Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí*, Praha 2015, s. 14–15.

¹⁰¹ Rozhovor s A. H. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

¹⁰² Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 15. 10. 2012. Digitální sbírky COH.

měli zaměstnanci možnost za výhodných podmínek pořídit si z družstva.

„My jsme potom měli možnost v podniku si třeba vzít prase za rozumnou cenu, tak jsme si to vždycky vzali ke konci roku. Když byla možnost to vzít, tak by bylo škoda to chovat, na co? Tak jsme si ho vzali celé hotové. A tak bylo možnost, když byla ta, se dělala cukrovka, tak jsme i cukr dostali za rozumnou cenu.“¹⁰³

Pro mnohé narátory ovšem bylo zemědělství i koníčkem, kterému se věnovali též ve svém volném čase. Doma měli malé hospodářství či alespoň zahrádku a to, že mohli získat díky svému zaměstnání v JZD např. výhodnou cenu na krmivo, jim v mnohém pomohlo. Také zkušenosti s chovem dobytka, o který se starali v rámci družstva, jim mnohdy pomohla vyřešit problémy s domácím chovem, např. ohledně nemoci zvířat apod.

Dále venkov prochází infrastrukturní modernizací. Pro venkov v období normalizace je charakteristické budování, zlepšovala se infrastruktura, stavěla se kanalizace či probíhala výstavba bytových domů. Přidělení bytu se stalo další pobídkou pro vstup do zemědělství.

„To se stavěly ty zemědělské bytovky, když to, napíšu tě mezi první a ten byt tam dostaneš. Tak jsem si říkal, tož kruci napsat mě tam může [...] Potem za dva roky dostavěly ty bytovky. Tak jestli chceš, tak ten byt je tady nachystaný pro tebe.“¹⁰⁴

Všechna tato výstavba probíhala v rámci akce Z. Na základě vládního nařízení ze dne 14. března 1959, můžeme akci Z definovat jako „výstavbu či jinou činnost sloužící ke zvelebování obcí prováděné svépomocí“.¹⁰⁵ Jednalo se tedy o dobrovolnou, bezplatnou práci v rámci brigád. V rámci této akce bylo na vesnicích postaveno mnoho prodejen smíšeného zboží i kulturní domy. Snahou bylo přiblížit život na vesnici životu ve městech.

„Prakticky v každý vesnici prostě, kde se našlo místo nebo pak se budovaly takzvané v akci Z ty prodejny, se vybudovala Jednota.“¹⁰⁶

„Jo, to bylo, říkám, tady těch kulturní akcí bylo dost, protože to se tady postavila [...] to je všechno v Akci Z se to dělalo, samozřejmě na brigády se chodívalo.“¹⁰⁷

Posledním prvkem proměny venkova na cestě k jeho modernizaci je modernizace sociální. Nicméně, i když se mluvilo o přibližování vesnice k městu, tak v oblasti sousedských vztahů se to neprojevovalo. Narátoři vzpomínají na určitou po-

spolitost, soudržnost a sousedskou výpomoc, kterou dávají do kontrastu k městské anonymitě.

„Prostě i ty mezilidské vztahy takové jsou jiná než v tom městě. Kolikrát, když se s někým bavíte, tak on ani nevěděl v paneláku, kdo bydlel vedle něho, že? A tady třeba, když jsme stavěli, tak jsme si chodili pomáhat jeden druhému, že? A ty nárazové práce teda v té době, že když Lojza stavěl, Rost'a stavěl, tady kámoš, tak vždycky jednu sobotu tam, podruhé tam a furt to šlo a tak se to točilo a [...]. Jak se říká, žádné za peníze, prostě za jídlo a za pítí a za oplátku.“¹⁰⁸

Dalším faktorem sociální modernizace je podpora tradiční lidové kultury, jelikož existence autentické lidové kultury dává národnímu státu potenciál vyprávět vlastní i velkou historii uvnitř „svých hranic“, čerpat z vlastních symbolických zdrojů a neplýtvat jimi, ale zároveň indexovat „zákon historie“ na nejobecnější úrovni. V Československu sedmdesátých let opět vznikají folklórní soubory a řadí se vedle ostatních typů socialistické „zájmové kulturní činnosti“. „Folklórní projev je spojen se svou veřejnou prezentací. Není však běžnou součástí života veřejnosti, je vázán na určitou specifickou událost, slavnosti či představení. Je však také neoddelitelný od soukromého volného času, když je chápán jako jedna z možných ‚zájmových aktivit‘. Lidé praktikující folklór, strážící tradice a ‚prostou krásu‘ lidového tance, písně a jiných projevů, jsou z dtivé většiny amatéři – jsou to lidé, pro které je folklór doslova ‚srdeční záležitostí‘.“¹⁰⁹ Tradičním prvkem, který ve vztahu k zemědělství přetrvával a byl udržován, byly dožínky. V Československu byly dožínky po roce 1948 zařazeny mezi tzv. socialistické slavnosti. Vykládaly se jako oslava úspěšné lidské práce, pořádala je zemědělská družstva a bývaly spojeny s kulturním programem.

„Dožínky, to se jako oslavovalo, to bylo jako ukončení tých žní jako. To bylo vždycky po té, po tem 15. srpnu. To mělo též jako velký ohlas. Ty oslavy jako to, to se skutečně jako drželo, drželo se to tak do toho myslím 63 roku.“¹¹⁰

Dalším výdobytkem bylo zkrácení pracovní doby na pět dní v týdnu v roce 1968, které nesporně přispělo ke změnám způsobu života domácností. Dva volné dny v týdnu však byly často využívány vedlejší prací ve stínové ekonomice, nahrazující nedostatečné placené služby. Samo zkrácení oficiální pracovní doby nemuselo ovšem znamenat více času na rekreaci a odpočinek. Pracovní doba se i nadále prodlužovala mimořádnými směnami, omezováním volných sobot, neděl-

¹⁰³ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 9. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

¹⁰⁴ Rozhovor s J. R. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

¹⁰⁵ *Vládní nařízení ze dne 14. března 1959, kterým se provádí zákon o vodním hospodářství*, §27. Nařízení vlády č. 14/1959 Sb. [online], Sbirka zákonů ČR, Zákony pro lidi [cit. 4. 3. 2016]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1959-14>.

¹⁰⁶ Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 15. 10. 2012. Digitální sbírky COH.

¹⁰⁷ Rozhovor s A. H. vedl Lukáš Valeš, 9. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

¹⁰⁸ Rozhovor s B. B. vedl Lukáš Valeš, 4. 8. 2012. Digitální sbírky COH.

¹⁰⁹ Petr KOUŘIL, *Displacement a pojem tradiční lidové kultury*, Sociální studia.[online], 2004, roč. 1, č. 2 [cit. 5. 3. 2016]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080304105358.pdf>.

¹¹⁰ Rozhovor s A. J. vedla Lucie Kučerová, 7. 7. 2015. AA.

ními směnami při dohánění plánu výroby.¹¹¹ Pro zemědělství to platí dvojnásob, tam se nemůže hledět na volné víkendy, jelikož starost o dobytek je činností každodenní. Taktéž pokud se sklízí úroda či provádějí jiné práce, tak se musejí udělat bez ohledu na délku pracovní doby či pracovního týdne. „Ale přesto na to nenadávám,“ vzpomíná narátor J. R., „já jsem mohl jít i v sobotu do práce, aji v nedělu, to mi nevadilo.“¹¹²

V rámci politiky přibližování vesnice k městu byly na vesnicích budovány kulturní domy. Na mnoha vesnicích byla zřizována i kina. Mimo to byly z JZD pořádány zájezdy tzv. za kulturou, do divadel.

„Jinak rekreace byly přes Svaz družstevních rolníků a takové ty věci. A lidé prostě [...] tady ten Svaz družstevních rolníků byl v každém družství jako odborová organizace, by se mohlo říct, tak ti se starali právě o to, aby ta kultura, aby byla kultura pro ty družstevníky, ta rekreace a tak. Ti se starali o to, třeba jsme měli pravidelnou návštěvu divadel ve Zlíně. Nebo jezdili jsme dokonce zájezdama do Prahy do Národního divadla se podívat aspoň.“¹¹³

Sféra volného času v sobě zahrnuje také starost o rodinu. Tematika skloubení pracovního a rodinného života je zastoupena především ve výpovědích narátorek. Ani v socialismu se nepodařilo dostatečně omezit ekonomickou funkci rodiny. Podle některých odhadů se čas věnovaný pracím v domácnosti rovnal začátkem 80. let přibližně polovině pracovní doby, podle jiných odhadů z první poloviny 70. let se pracovní době dokonce vyrovnal. Je nepochybné, že ekonomická funkce sama o sobě, ale i množství času věnovaného domácnosti zvyšuje význam rodiny v životě člověka.¹¹⁴

Představu o tom, jak se žilo ženám zaměstnaným v JZD, si můžeme udělat z vyprávění narátorky A. B. Narátorka se po práci v JZD vrátila domů kolem čtvrté hodiny a jelikož měla doma rodinu a vlastní hospodářství, nastala jí druhá směna, kdy musela rodinu i hospodářství obstarat. Zvládat se jí to dařilo i za pomoci dětí, „prostřední dcera, ta měla úkol, když přijde ze školy, protože ty přijížděly nějak v půl třetí ze školy, takže musela pustit ovce, drůbež dát a takovýdle zkrátka věci. Já jsem honem něco uvařila, no a tak nějak se to jako zvládalo.“¹¹⁵ Zároveň pokud se jedná o trávení volného času, tak „neexistovalo, abysme o prázdninách s dětma nejeli mimo na dovolenou“.¹¹⁶

To potvrzuje také narátorka J. L., která měla kromě rodiny, práce ještě šití. „A jinak tak jsem měla 3 děti, bylo práce a plno šití. A děti jako některé děcko dá víc práce, některé méně, jako jsem s nima spokojená teď jako.“¹¹⁷

S pomocí v péči o děti pomáhaly zaměstnaným rodičům veřejné instituce, jesle, školky, školy. Snahou státní moci bylo, aby se některé výchovné funkce rodiny přesunuly na kolektivní výchovná zařízení.¹¹⁸ Narátoři neměli žádný velký problém s umístěním svých dětí do těchto zařízení. Z tohoto pohledu jedinou výjimkou je narátorka R. Š, která si dokonce děti, když byly malé, neměl je kdo hlídat a ona šla na brigádu na poli, brala s sebou, „tož jsem si je brala s sebou, vždycky jsem je posadila na začátek řádku a než jsem dokopala, tak měli třeba pojezené“.¹¹⁹

Vyhledka svobody aneb Transformace zemědělství po roce 1989

Sovětské impérium ve východní Evropě procházelo na konci 80. let všeobecnou krizí, která vyústila v pád komunistických vlád v zemích východního bloku a nastolila cestu k demokracii. Ve srovnání s ostatními ekonomikami sovětského typu ve středovýchodní Evropě mělo Československo v roce 1989 relativně výhodnou startovní pozici pro transformaci: bylo makroekonomicky stabilní, mělo nízký zahraniční dluh, přijatelnou životní úroveň i předválečnou průmyslovou tradici.¹²⁰

Průvodním prvem transformace hospodářství po roce 1989 byla privatizace. Historické dědictví silně narušených sociokulturních aspektů „rurality“, nelibostné politické a ekonomické prostředí vůči zemědělství a společenské prostředí typické nepevným řádem sociálního jednání a jeho kontroly – to jsou základní faktory vstupující do hry o přeměnu sociálních vztahů v zemědělství zahájené jeho privatizací. Bezpochyby se uskutečňuje majetkoprávní transformace zemědělství, stanovená jako první z cílů krátkodobě zaměřené zemědělské politiky. Obnovila se vlastnická práva k půdě a ostatnímu zemědělskému majetku prostřednictvím restitucí, transformace zemědělských družstev a privatizace státních statků. Přes řadu potíží vyvolaných zejména upřednostňováním restitucí před dalšími možnými způsoby znovuosvojení zemědělského majetku se v krátkém čase podstatně změnila podnikatelská struktura v zemědělství.¹²¹ Narátoři hovoří o období těsně po roce 1989 jako o nevyužitých příležitostech pro další rozvoj československého, potažmo českého zemědělství, neboť dle nich se agrární sektor v 80. letech nacházel na vysoké úrovni, schopné konkurovat i západním zemím.

¹¹¹ Lenka KALINOVÁ, *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*, Praha 2012, s. 210–211.

¹¹² Rozhovor s J. R. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

¹¹³ Rozhovor s A. R. vedl Lukáš Valeš, 5. 10. 2012. Digitální sbírky COH.

¹¹⁴ Dana HAMPLOVÁ, *Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu*, in: Cahiers du CEFRES. N° 22, Česko – francouzský dialog o dějinách evropské rodiny (ed. Antoine Marès, Pavla Horská) [online]. Citováno 4. 3. 2016. Dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/hamplova_2001_ideove_pristupy_rodina_socialismus.pdf.

¹¹⁵ Rozhovor s A. B. vedl Dalibor Státník, 20. 2. 2012. Digitální sbírky COH.

¹¹⁶ Rozhovor s A. B. vedl Dalibor Státník, 20. 2. 2012. Digitální sbírky COH.

¹¹⁷ Rozhovor s J. L. vedla Lucie Kučerová, 2. 7. 2015. AA.

¹¹⁸ Petra SCHINDLER – WISTEN, „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“. *Rodina v komunistickém Československu* in Miroslav VANĚK, *Obyčejní lidé ...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, Praha 2009, s. 379.

¹¹⁹ Rozhovor s R. Š. vedla Lucie Kučerová, 3. 10. 2015. AA.

¹²⁰ Jaroslav CUHRA, *České země v evropských dějinách, díl čtvrtý: od roku 1918*, Praha 2006, s. 299–302.

¹²¹ H. HUDEČKOVÁ, *Privatizace v zemědělství a obnova venkova*, Sociologický časopis [online], 1995, roč. 31, č. 4 [cit. 5. 3. 2016]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/b2810b2cae854060b3be14a514ab46a9288e7ea_318_449HUDEC.pdf.

„*Ted' jsme na samým vrchu, ted' to půjde jen dolů, vždyť si vezme to družstvo, byly zájezdy, byly dožínky a všecko šlo, dneska si vezme nic taky nikde není. Toto se nemělo stát, to co přišlo.*“¹²²

Někteří narátory začali po pádu komunistického režimu znovu soukromě hospodařit. Narátor Z. H. pracoval po roce 1989 chvíli jako zooteknik v ZD. Nakonec se rozhodl soukromě hospodařit a v rámci privatizace koupil několik desítek hektarů polností, začátky byly velmi složité. Zatímco si někteří zemědělci stěžují na dotační politiku, on vidí problémy úplně jinde: „*V šedesátých letech mě všichni litovali, že jsem přišel o otce, a byli při mně. Ted', když jsem začal podnikat a daří se mi, se zase začínáme vracet do těch let. Tolik závistí.*“¹²³ Tento pocit potvrzuje také další narátor: „*V těch letech se začala naplno projevat vlastnost, která patří podle katolické věrouky, ač nejsem katolík, které se říká závist. A to začlo docela hodně mezi téma lidma.*“¹²⁴

Transformace českého zemědělství je provázána intenzivními změnami v pozemkové držbě, kromě privatizace družstev jsou velkým tématem také restituční, navrácení majetku zabaveného v období kolektivizace. V nových podmínkách bylo jasné, že udržet družstva sloučená do velkých ekonomických celků nepůjde, docházelo k rozdělování družstev do menších celků, které bude snadnější efektivně obhospodařovat. „*A potom jaksi byla ta představa, bylo jasné, že to družstvo je nefunkční v tom dlouhým tvaru, že by bylo třeba zase nějakým způsobem rozdělit a zmenšit minimálně, aby bylo efektivnější hospodaření.*“¹²⁵

Družstva se musela vypořádat s nižšími dotacemi, které navíc byly vázány na vypořádání se s nároky jednotlivých restituentů. „*A v té podobě[...] ja my jsme museli ten majetek, i ten lukrativní, abysme měli klid, to nešlo prostě nevydat. Pak vyšel taky sankční zákon, že jo a v podstatě i ta [...] i ta malá část dotací, která tam šla nějaká, tak byla vázaná na to, jestli máte vypořádané restituenty. A tím vypořádáním se minily splátkový kalendář.*“¹²⁶ Nakonec se s mnohými podařilo domluvit, byl oceněn majetek družstva a lidem bylo nabídnuto buď členství zachovat a ponechat svůj podíl v družstvu, nebo jim byl vytvořen splátkový kalendář a podíl v družstvu jim byl vyplacen.

Tam, kde se nebylo možné domluvit na podmínkách dalšího hospodaření, se družstvo dostalo do likvidace a vyplatily se podíly buď nástupnickým právním subjektům, či fyzickým osobám. V procesu transformace tak dochází k opačnému jevu, než byla praxe v období předcházejícím. Dochází k rozpadu velkých družstev, která byla vytvořena slučováním JZD v období normalizace. Dochází k vytváření menších nástupnických subjektů a znovu se obnovuje soukromé hospodaření, objevují se noví farmáři.

Shrnutí – Jaký je tedy obraz kolektivizovaného venkova v rámci kolektivní paměti československých zemědělců?

Kolektivizace způsobila na venkově zásadní změny a zůstává desítky let po jejím ukončení fenoménem, který je narátory považován za nejkřutější přeměnu československého venkova za celé 20. století. Na jedné straně to bylo období nejrůznějších represí vůči selskému stavu, který ve své většině stál proti družstevnímu způsobu zemědělského hospodaření. Na straně druhé přinesla hospodářsko-sociální transformaci venkovského prostředí.

Všechna vyprávění, všechny životní příběhy mají nějakou zápletku. Vyprávěči některé aspekty svých životních příběhů vyzdvihují, některé naopak upozadují či úplně vynechávají. Hayden White rozlišuje několik typů historického výkladu, tyto základní narativy – struktury těchto příběhů jsou romance, komedie, tragédie a satira.¹²⁷ První tři narativy můžeme nalézt i v rámci životních příběhů našich zemědělců.

Prvním narativem, který můžeme v rámci rozhovorů se zemědělci identifikovat, je narativ romantický. Tento narativ vypráví příběh o boji dobra se zlem, kdy pouze jedna z těchto forem může dosáhnout vítězství. Tento narativ je přítomen u narátorů, pokud se v rámci svého životního příběhu věnují kolektivizaci. Vesnice se rozdělily na dvě názorové skupiny, pro kolektivizaci a proti ní. V jejich výpovědích je možné narativ vnímat v rámci snah udržet si své hospodářství. Ono zlo je zde zobrazeno v představitelích vládnoucího režimu, kteří jednotlivým hospodářům kladou neustále nejrůznější podmínky a stupňují na ně své požadavky a tlak, aby je donutili vstoupit do družstva. Tomuto tlaku se hospodáři nejdříve snaží vzdorovat, bojovat proti němu, ale nakonec jsou okolnostmi donuceni se podřídit. Svou bitvu prohrávají.

Druhým narativem je komedie. V rámci tohoto rámce je pozornost zaměřena na téma smíření, zde je konflikt chápán spíše jako střet zájmů, nežli boj dobra se zlem. V rámci narativu komedie je vyprávěn příběh nově rodící se společnosti. Tento narativ již není vyhocený tolik jako ten předcházející. Můžeme říci, že narativ typu komedie může být vnímán jako symbolický pro zemědělství v období normalizace. Normalizační režim v Československu s sebou přináší autoritativní režim, který sice vyžaduje konformitu, ale může také poskytovat určitý prostor pro formulování jiných myšlenek a postojů než těch, jež jsou v ní zahrnuty. Toto můžeme vidět např. v další kariéře zemědělců, kteří byli v rámci kolektivizace označeni za kulaky a na základě tohoto označení perzekvováni. Tito lidé se v období normalizace vracejí do JZD a mnozí z nich dokonce do vedoucích pozic. Můžeme říci, že v rámci zemědělství se dostáváme do období nové éry, která je mnohem efektivnější, na svou činnost v zemědělství jsou narátory pyšní. Období překotných změn v zemědělství je ukončeno, jednotliví zemědělci současný stav přijali a ze-

¹²² Rozhovor s J. R. vedla Lucie Kučerová, 6. 7. 2015. AA.

¹²³ Rozhovor s Z. H. vedl Vít Lucuk, 27. 11. 2013. PN.

¹²⁴ Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 1. 11. 2012. Digitální sbírky COH.

¹²⁵ Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 1. 11. 2012. Digitální sbírky COH.

¹²⁶ Rozhovor s L. F. vedl Martin Franc, 1. 11. 2012. Digitální sbírky COH.

¹²⁷ Tuto koncepci výkladu využili v rámci dílčích témat např. americká historička Lynn Hunt ve své knize věnující se francouzské revoluci, Lynn HUNT, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Berkeley and Los Angeles 1984, s. 34–38, nebo James Krapfl, který tento koncept aplikoval do československých dějin, v rámci nichž se věnuje sametové revoluci, James KRAPFL *Revolúcia s ľudskou tvárou*, Bratislava 2009, s. 27–54.

mědělství je tak vnímáno znovu jako stabilní. Je to období budování a rozvoje nejenom samotných JZD, ale také vesnice jako takové. Pomyslný střet zájmů se režim snažil minimalizovat svou poměrně velkorysou sociální politikou.

Třetím narativem objevujícím se v rámci životních příběhů zemědělců je tragédie. Tento narativ se zabývá odhalením příčin neúspěchu, ve který jednání osob v rámci vyprávěného příběhu dospělo. Touto perspektivou se vlastně vymezuje vůči narativu romance, kdy je neúspěch připisován zlu, antagonistické postavě vzhledem k vypravěči. Tento typ narativu můžeme vnímat, pokud se narátoři ve svých výpovědích dívají do budoucnosti (počátek 90. let). Tady se jedná o jakýsi povzdech nad nevyužitou příležitostí, kterou prosperující družstva měla. Příčinu tohoto v určitém smyslu neúspěchu je možné vnímat v neschopnosti či nemožnosti udržet tak velké sloučené celky, které byly mnohdy značně složitě obhospodařovatelné, ale také ve vzniku nové konkurence na trhu. Další rovinou je poté problematická dohoda mezi jednotlivými členy družstva na jeho dalším hospodaření a směřování a určitou roli zde hrála také závist.

Narativy romance, komedie a tragédie tak v podstatě odpovídají jednotlivým etapám vývoje československého zemědělství ve 2. polovině 20. století. Romance tak symbolizuje období kolektivizace, tedy období boje o podobu československého zemědělství mezi jeho soukromou a kolektivní formou. Komédie pak přináší v následujícím období zmírnění těchto antagonistických vztahů, můžeme říci, že je svým způsobem dobojováno. Zemědělci se tedy orientují na rozvoj vítězného kolektivního modu hospodaření. Zde je možné vnímat minimum konfliktů, spíše se jedná o určitou formu vyjednávání, kdy režim za projevovanou loajalitu umožňuje drobné ústupky, zejména v sociální oblasti. Poslední narativ, tragédie, poté odkazuje k prvním letům po listopadové revoluci v roce 1989 a určitému pocitu narátorů, který můžeme nazvat nevyužitím šance či rozčarováním.

Závěr

V zemědělství dnes působí necelých 100 000 pracovníků, v roce 1989 jich bylo více než pětkrát tolik. Zemědělci navíc výrazně zestárlí, průměrný věk v oboru překonal hranici 50 let a stále roste.¹²⁸ I přesto, že se venkov i zemědělství značně změnily, můžeme zde stále vnímat určitou kontinuitu s předšlými generacemi zemědělců. Můžeme říci, že do jisté míry pořád tvoří specifickou komunitu. Tuto kontinuitu můžeme spatřit zejména ve vnímání času zemědělců. Život zemědělců, a to i těch dnešních, se do značné míry řídí vykonáváním jednotlivých zemědělských prací (období setí, období

sklízň). Také pracovní doba zde není úplně pravidelná, jsou situace, kdy nelze odejít od rozdělané práce, takovým typickým příkladem mohou být žně. Také dobytek mnohdy potřebuje péči přesahující vymezení pracovní doby, pracovního týdne či svátku.

Událost k události, zemědělec vedle zemědělce, životní příběh vedle životního příběhu spolu vytvářejí obraz kolektivizovaného venkova a jeho obyvatel. Předcházející řádky se také zrcadlí ve výpovědích narátorů a tvoří pomyslnou linku jejich životních příběhů. V jejich rámci je období kolektivizace popisováno jako špatné, hospodářsky neúspěšné a plné napětí. I přes tuto zkušenost v zemědělství z nejruznějších motivů zůstali a zasvětili mu i léta následující. 70. a 80. léta jsou poté vnímána v úplně opačných barvách, jako období ekonomicky úspěšné. Narátoři jsou na svou činnost v rámci JZD, většinou sloučených do větších celků, hrdí. Tím pádem i život na vesnici je vnímán v klidnějších intencích. O to více poté může být následující vývoj narátory vnímán v rovině zklamání.

Orální historie nám zde poskytla nástroje, jak životní příběhy československých zemědělců získat a zpracovat. Zároveň nám takový pořízený orálněhistorický rozhovor slovy Alessandra Portelliho řekne „*nejen to, co lidé dělali, ale i to co chtěli, co mysleli, že dělali a co si nyní myslí, že dělali*“.¹²⁹ Z pohledu orální historie má dokumentace současnosti jednoznačně svůj význam, a to nejen v otázce získávání narátorů. Každý životní příběh přece nekončí v minulosti, např. událostí, která nás primárně zajímá, ale má svůj rozměr také v přítomnosti a výhled do budoucna, vždyť jinak bychom takový životní příběh narátora museli vnímat jako ukončený, ale on takový není. V okamžiku našeho rozhovoru proti nám sedí konverzační partner z masa a kostí se svými plány a přáními do budoucna. Orálněhistorický pramen tak je významný právě nejen popisem samotné události, již byl dotazovaný narátor svědkem, ale také významem, jaký narátoři dané události v rámci své promluvy, svého života přikládají.¹³⁰ Orální historie nám také nabízí možnost nejenom dokumentovat elity, ale výhodou této metody je také získání informací o životě tzv. obyčejných lidí, možnost zachytit tak jejich vnímání, názory a prožitky v rámci jejich životních příběhů. Tyto životní příběhy jako orálněhistorické prameny jsou tedy podmíněny mnoha faktory, jednak osobními motivacemi narátora, ale i časovým odstupem vzpomínání. Výpověď narátora je dále ovlivněna četbou literatury, novin, sledováním televize, dokumentů a rozhovory s dalšími lidmi, narátorem hodnocení událostí je rovněž dáno jeho postavením ve společnosti. Minulé postoje narátorů se tak nemusí shodovat s jejich názory současnými.

¹²⁸ Jan BOČEK, *V zemědělství dnes pracuje 98 tisíc lidí, v roce 1989 to bylo přes půl milionu*. iRozhlas[online], 2014 [cit. 25. 3. 2016]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/zpravy/data/_zprava/v-zemedelstvi-dnes-pracuje-98-tisic-lidi-v-roce-1989-to-bylo-pres-pul-milionu--1419910.

¹²⁹ Alessandro PORTELLI, *What makes oral history different*, in: Luisa Del GIUDICE, Oral History, Oral Culture, and Italian Americans [online], New York, 2009. [Cit. 24. 4. 2015]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2017/HIB0463/um/02_Portelli_what_makes_oral_history_different_2015.pdf.

¹³⁰ A. PORTELLI, in: Luisa Del GIUDICE, Oral History, Oral Culture, and Italian Americans[online], New York, 2009. [Cit. 24. 4. 2015]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2017/HIB0463/um/02_Portelli_what_makes_oral_history_different_2015.pdf.